Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 11 (9693) | 1975 чылдың январь 14, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

«СОЮЗ-17» КОРАБЛЬДИҢ ЭКИПАЖЫ «САЛЮТ-4» ЭРТЕМ СТАНЦИЯЗЫНДА

СЭТА-ның дыңнадыы

1974 чылдың январь 12-де «Союз-17» транспорт кораблин эртем ажылының «Салют-4» орбита станциязы-биле тудуштурарын боттандырган. Станцияның оран-савазынче космонавт эштер Губарев биле Гречконуң шилчий берген үеликде чер чоогунуң октаргай делгеминге эртем ажылының башкарылгалыг «Салют-4» станциязы ажылдай берген.

Космос аппараттарын тудуштурарын ийи үе-чадалыг эрттирген. Ырактан чоокшулажырының участогунга «Союз-17» транспорт кораблин тудуштурарын корабльдиң чепсек-херекселдериниң дузазы-биле автоматтыг боттандырган. Корабльни станция-биле чоокшулаштырар болгаш кожар ажылдарны 100 метр ырактан экипаж боттандырган. Тудуштурулга кылган соонда космонавтылар станцияның системаларын хынаан, ипитики аргыжылга ажиин ажыткан, станцияның оран-савазынче кирген.

Эртем ажылының башкарылгалыг «Салют-4» станциязының экипажының ажыл программазында көрдүвген түүлдер:

— октаргай делгеминиң бойдус хөделишкиннерин болгаш болуушкуннарын шинчилээр;

— улус ажыл-агыйының әрге-ажыктарынга дүүштүр барымдаалар алыр дээш чер кырының геология-морфология объектилерин, атмосфера будүштери биле болуушкуннарын хайгаараар;

— медицина-биология шинчилелдерин чорудар;

— станцияның сайыраңгайжыткан конструкциязын, ап чоруур системаларын болгаш аппаратуразын шенеп ажылдадыр.

Орбитага сайгарылга үжүдүүшкүннарын болгаш аппараттар тудуштурулгазын кылган соонда эштер Губарев биле Гречконуң байдалы эки, станцияларның системалары чогумчалыг ажылдап чоруур.

«Салют-4» орбита станциязының экипажы төлевилеттинген программазын күүседин эгелей берген.

Хүлээлге күүселдезин хынап тур бис

ЧАРЫШТЫҢ ЭКРАНЫНДА—ТАНДЫ БИЛЕ КАА-ХЕМ

Бо ийи районуң ажыл-ишчилери әлдән каш чыл улаштыр аразында чаржыш келген. Тоску беш чыл планының тодарадыкчы дөртү чылын чаруштуг районнар капчаар доосканын түүнеп, мал ажылының талазы-биле оларның кол-кол көргүзүглерин дөнгөштирип көрәлицер.

кол-кол көргүзүглери	Танды	Каа-Хем
Күрүнеге сатканы (хуу-биле)	102,5	106,5
Сүт	105,5	102,5
Зөт	108,9	112,4
Дүк	1916	1543
Бир инектен саап алган сүт (кг-биле)		
Төрүүр 100 малдан алган төл (баш-биле)	63	64
Быжаа	89	80
Анай, хураган		

Үстүнде көргүскен саннардан алырга, бо районнар мал ажылының кол-кол көргүзүглериниң талазы-биле барыкла бир дөмей болуп турар. Ынчалза-даа 1973 чылдың көргүзүглериннге дөнгөөрге, 1974 чылда кандыг өскерилгелер болганы? Күрүнеге сүт садарынга Танды районуң колхозтары болгаш совхозтары тодарадыкчы чылдың планныг онаалдаларын күүсетсе-даа, 1973 чылдың дөнгөлинге 1249 центнер сүттү чедир сатпаан.

Эътти болгаш дүктү күрүнеге садарының база малдың чаш төлүн менди камгалап алырының талазы-биле бо чаруштуг районнар тодарадыкчы чылда багай эвес түүнелдерлиг болганын демдеглезе чогуур. Чижээ, Тандының ажыл-агыйлары эрткен чылын күрүнеге эътти 1973 чылга дөнгөөрге, 4082 центнерни, дүктү 572 центнерни хөйнү саткан, а каа-хемчилер эътти 2158 центнерни, дүктү 285 центнерни хөйнү саткан.

Ниитиниң малының баш санын өстүрүп турарын алырга, чаруштуг районнар мыйыстыг бода малды, хой, өшкүнү өстүрериниң планын тодарадыкчы чылда күүсеткен. Ынчалзажок чылгыны, хаванны өстүрериниң планы ыракта чедир күүсеттинмээн. Кайызы-даа тараалаң районнар болганда, хаванны өстүрериниң тарымчалыг байдалдары бар хөреде, хаван өстүрериниң планын эрткен чылын Каа-Хем 61,6 хуу күүсеткени, азы хаванның саны 1973 чылга дөнгөөрге, 1347 башка кызырганы, Танды 55,2 хуу күүсеткени, азы хаван саны 1300 башка өскөжөөн кончуг четпес деп санаар херек. Бо районнарның колхоз, совхозтарының удуртукчулары, тускай эртемниглери хаван ажылын сайзырадырынче кичээнгейни күштелдирер болза чогуур.

Эң-не дүвүренчиг чүве болза, айыткан районнарда ниитиниң малының өлүп хораар болгаш ону чидирер, самчыгдаар чоруктарның улам-на көвүдеп турары болур. Ону бадыткаары-биле мындыг саннарны ап көрөөлинер. Танды районга 1974 чылда мыйыстыг бода малдың өлүп хорааары 1973 чылга удур 177,1 хуу болган. Ол районга эрткен чылын чидирген, самчыгдаан мыйыстыг бода мал 1973 чылдыындан 284 баш, шээр мал 384 баш, Каа-Хемге шээр мал 339 баш хөй болган.

Тоску беш чыл планының доостур чылы — 1975 чылда планныг онаалдаларны чедир болгаш ажыр күүседир төлээде, эрткен чылдың түүнелдерин ханызы-биле анализтеп көөрү, четпестерни дарый чайладыры, бүгү курлавырларны болгаш болдунар аргаларны долузу-биле ажыглаары эргежок чүгүл.

«Союз-17» космос кораблиниң экипажы—корабльдиң командири Алексей Александрович Губарев (солагай талада) болгаш бортинженер Георгий Михайлович Гречко. (СЭТА. Чурукту фототелеграф дамчыштыр хүлээп алган).

СЭКП ТК-ДА, ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ, ВЦСПС-ТЕ БОЛГАШ ВЛКСМ ТК-ДА

1975 ЧЫЛДЫҢ УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙ ПЛАНЫН ХУУСААДАН ЭРТЕ КҮҮСЕДИРИ БАЗА ТОСКУ БЕШ ЧЫЛДЫ ЧЕДИИШКИННИГ ДООЗАРЫ ДЭЭШ ҮЛЕТПҮР, ТУДУГ, ТРАНСПОРТ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ

СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Совет улус СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле ажылдап кылган программазын амыдырала боттандырары дээш кызымакчай ажылдап турар.

Үлетпүрүүн, тудугуун, транспорттуң болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының ажыллакчылары социалистиг чарышты калбарткан, 1974 чылда күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннерлиг болган. Тоску беш чылдың даалгаларын күүседиринге, чурттуң экономика талазы-биле күчү-шыдалын улам экижидериннге улуг базымны кылган.

СЭКП ТК-ның декабрь (1974 чылда) Пленумунуң түүлдүг деп көргени база ССРЭ-ниң Дээди Совединин сессиязының бадылаары 1975 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планында улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнүң, күш-ажылчы коллективиниң капчаар ажылдаарының тодаргай боттуг программазын айтын турар.

Мурнакчы ажылчынар, бригадалар, участоктар, цехтер, бүдүрүлге болгаш организация черлериниң коллективтери СЭКП, Төп Комитединиң Пленумунуң шиитпириниге, СЭКП ТК-ның партияга, совет улуска Кыйгырыышка харыы кылдыр тоску беш чылдың доостур чылы—1975 чылдың улус ажыл-агый планын хуусаадан эрте күүседир талазы-биле социалистиг бедик хүлээлгелерин болгаш уткуштур планнарны хүлээп ап турарлар.

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, Профэвиледдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди ажылчы чоннарның патриоттуг эгелекчи чоруун бедиг-биле үнелеп, оларның инициативазын болгаш идепкейлиг чоруун улам калбартырының чугула ужур-дузалыын көргеш, доктаадыры болза:

Эвиледдешкен республикаларның Компартия ТК-лазы, партия крайкомнары, округкомнары, хооркомнары, райкомнары, партия, профэвилед, комсомол организациялары, министерстволар болгаш ведомстволар, эвиледдешкен база автономдуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, ажылчы чоннар депутаттарының край, область, хоорай болгаш район Советтериниң күүсөкомнары, ажыл-агый удуртукчулары организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды **1975 чылдың улус ажыл-агый планын хуусаадан эрте күүседири база тоску беш чылды чедиишкиниг доозары дээш үлетпүрүүн, тудугуун, транспорттуң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын** калбаа-биле нептерериниче угландырар.

Социалистиг чарыш мурнаудагы чылларда ышкаш база-лар—**эң-не хөй, эки шынарлыг, эвээш чаргалдыг продукцияны бөөр** деп, кыйгырыгны адаа-биле калбарар ужурлуг.

Чаруштың кижикчилериниң күжениишкини ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бүгү хемчег-биле бедидери, шынар талазы-биле бедик көргүзүглерни чедип алыры дээш демиселге мөөнүзөр. Ол сорулга-биле чедип алыр түүлдер болза:

бүдүрүлге чери бүрүзү планнарны доктаатынган номенклатура болгаш ассортиментинин, кооперастаан сайгарылга болгаш керээлиг хүлээлгелерин өзүгаар хуусаадан эрте күүседир;

кылын үндүрүп турар кылыгларның шынарын үндезинни-биле экижидер, оларның техниктиг дөнгөлин бедидер, Шынар демдектир продукцияны кылын үндүрүп көвүдүр;

мурнакчы техниканы болгаш технологияны ажыглап, күш-ажылды, бүдүрүлгени болгаш эргелеп-башкарылганы сайзыраңгайжыдып, ажыл шагын доддур ажыглап турган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүүн улгадырының бедик дөнгөлүн;

бүдүрүлгенин курлавырларын эң долузу-биле ажыглаар, чигэтти, материалларны, оттуларны түүлдү, электри энергиязын кампаар, чидириглерни, артынчыларны болгаш күш-ажылчы эвес чарыгдалдарны дыка кызырар;

капитал салыышкынарының ажыктыг чоруун улам улгаттырар, ажыглалга киирер объектилерни хөделдирип, ажылдарын шапкынчыдыр, чаа тудун, тургускан күүлерни ажыглалга киирер хуусааларны кызырар болгаш бар күүлерни эң дээре ажыглаар, ажылдан турар үлетпүр, бүдүрүлге черлерин чаартырын дүрүледи.

Үлетпүрүн бүгү адырларының бүдүрүлге, организация черлериниң чонга хереглээр барааннарны бүдүрүн үндүрерин көвүдүр болгаш шынарын экижидер.

Социалистиг чаруштың калбартырынга үндезилээш, хандырар түүлдер болза:

энергетикага — улус ажыл-агыйын болгаш чонну энергия-биле үзүктелиишкин чок хандырар, электри энергиязы ажылдап кылырынга оттулар түүлү чарыгдаарын эвээжедир, энергетиктиг херекселдериниң төлевилээн параметрлерин шалыпкын чедип алыр, электри дамчыдар шугумнарга чидириглерин эвээжедир;

оттулар түүл үлетпүрүнге — адырларын техника талазы-биле чаартып, хандырарының ажылларын дыка калбартыр, оттулар түүлдүн бүгү хевирлерин тып алырының технологтуг аргазын сайзыраңгайжыдар, оларның чидириглерин эвээжедир, чер үттээриниң болгаш чер казарының ажылларын улам дүрүледи, тывыш черлерин эң шалыпкын тургузар;

металлургияга —демирден кылган продукцияның шынарын бедидер болгаш ассортиментизин калбартыр, прокаттарның болгаш хоорааларның эң-не камналгалыг хевирлерин болгаш тургузугларын кылын үндүрүп көвүдүр, эң ажыктыг технологтуг аргаларны улам интенсификастаар болгаш ажыглаар, демирлерни чидирлерин дыка эвээжедир, металлургия чигэдин комплекстиг болгаш камналгалыг ажыглаар, продукцияларны хереглекчилерниң чагыларын өзүгаар шынгыы чорудуп бээр;

машина тудуушкунунга — эртемниг болгаш техниканың амгы үедеги чедиишкиннеринге дүгжүп турар машиналарны, приборларны болгаш дериг-херекселдерни тургузарын шапкынчыдар, туттунуп турар объектилерге херек технологтуг дериг-херекселдерни чогуур үелеринде чедирер, чаа техниканы ажыттылга киирер планнарны күүседир, машиналарның болгаш дериг-херекселдериниң чарыгдаттынар металлдарын, кылыгларны чоңдуруп, кылырының үезинде артыңчыларны эвээжедир, ышын сомнан кылган демирлерни, металл солукчуларын хөй ажыглаар, дериг-херекселдер ажылының эффективтизин улгаттырар;

химия болгаш нефть-химия үлетпүрүнге—минералдыг чемишчидилгелерни, химиктиг волокноларны, дугуйларны, резина-техниктиг кылыларны, мазло-үстерни, будуктарны, пластмассларны, каучуктарны болгаш амыдырала хереглээр химия бараанларын кылып үндүрерин дыка көвүдүдир болгаш шынарын экижидер, технологтуг чорудулгаларны интенсификастаар, ажыллан турар будүрүлге черлерин калбартып, чаартыр болгаш техниктиг эде дериишкинин кылыр, улуг хемчеелдиг агрегаттарны болгаш установкаларны ажыглалга киирер;

ыяш, ыяш чазап кылыр болгаш целлюлоза-саазын үлетпүрүнге — тудугга ажыглаар ыяшты, плиткаларны, целлюлозаны, саазынны, картонну болгаш мебельни кылын үндүрерин калбартыр, ыяш чиг-эдин ажыглаарын экижидер, машиналарның болгаш технологтуг дериг-херекселдериниң ажылының ажыктыг чоруун улгаттырар;

геологияга — геологияның разведка-шинчилел ажылдарының экономиктиг ажыын улгаттырар, үнген чарыгдалдарның рубль бүрүзүнге минералдыг чиг-эттиң тыпкан курлавырларының немежирин улгаттырар, ажыктыг казар байлактарның шинчилээр хуусааларын кызырар;

чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге—пестерни, хептерни, идиктерни, өске-даа үлетпүр болгаш аъш-чем бараанларын чонуң амгы негелдезинге дүүшкен ассортимент-биле кылын үндүрерин улам көвүдедир, оларның шынарын дыка бедидер, чиг-этти болгаш материалларны рационалдыг болгаш хумаганалдыг ажыглаар;

тудугга — чаа будүрүлге күүлерни, чуртталга бажыңнарын болгаш культура объектилерин чогуур хуусаазында ажыглалга киирер, курлавырларны ажыглалга киирер тудугларга мөөнөөр, тудугуун хуусаазын кызырар болгаш ооң шынарын бүгү хемчег-биле эвээжедир, материалдарның чарыгдалын болгаш тудуг-монтаж ажылдарының өртек-үнезин эвээжедир, тудуг практиказында ажыктыг материалларны, конструкцияларны калбаа-биле ажыглаар, бажыңнарын болгаш тудугларны эптеп кылырын калбартыр, ажылдың дешилгелиг аргаларын ажыглаар, бригадаларның бот-орулга-чарылга-биле ажылдарын чер болганга калбартыр;

тудуг материалдарының болгаш тудуг индустриязының үлетпүрүнге—заводка ыяк белеткен, кылган чаа ажыктыг материалларны болгаш кылыларны, тус черниң тудуг болгаш шеверлел материалларын кылын үндүрерин көвүдедир, оларның ассортиментизин калбартын, шынарын эвээжедир, үлетпүрүүн өске адырларының үндүрген продуктуларын болгаш артынчыларын калбаа-биле ажыглаар;

транспортка болгаш харылзаага — транспорттуң бүгү хевирлериниң ажылын тазрыштыр башкарарын эвээжедир, чүктерниң дүрген сөөртүлгезин, локомотивтерниң, вагонларның, автомобильдериниң болгаш судноларының анда турарын эвээжедирин хандырар, ажыл эвээш сөөртүлгелерни кызырар, сөөртүлге үезинде чүктерниң чидирин болдурбас, контейнер-хааржактарны ажыглап турган, чүк чүдүрүп, дүжүрер ажылдарны калбаа-биле механизастаар, транспорт түүлдериниң айыыл чок болуруп бедидер, сөөртүлгелериниң бот-үнезин кудуладыр; транспорттуң, почтаның, телефон, телеграф харылзаазының, телевилениниң болгаш радиодамчыдылганың бүгү хевирлери-биле улус ажыл-агыйын болгаш ооңу хандырарын эвээжедир;

эртем-шинчилел, төлевилел болгаш конструктор организацияларынга — чаа машиналарны, дериг-херекселдерни болгаш материалларны тургузары-биле ажылдан кылырда чурт иштиниң болгаш даштыкының-даа хевирлериндер артык техника-экономиктиг база ажыглалдыг көргүзүглерни чедип алыр, дешилгелиг технологтуг аргаларны тып тургузар, кылыгларның чаа хевирлериниң материал болгаш күш-ажыл чарыгдалын эвээжедир, чаа техниканы чогаадып кылырының өртек-үнезин болгаш хуусаазын кызырар, ажыктыг эртем ажылдарын болгаш төлевилел шиитпирлерин бүдүрүлгеге дүрген киирер;

хандырылга болгаш саарылга организацияларынга—бүгү будүрүлгелерни болгаш организацияларны үзүктелиишкин чок-ка бир деский болгаш бүрүн хандырар, чиг-эттиг болгаш дериг-херекселдериниң улус ажыл-агыйында бар курлавырларын болгаш норма-чижектен артыкшылдыг шыгжакыларын өлеренин тыпкаш, сайгарар болгаш ажыглалга киирер объектилерни чогуур үезинде четчелээр, материалдыг курлавырларны ажыглап турарын база кооперастаан хандырылгаларын болгаш керээлиг хүлээлгелериниң күүсеттинин турарынга хыналданы күштелдирер;

садытта, ниитиниң чемненилгезинге болгаш амыдырал хандырылгазынга— бараан саарылгазының, чонга амыдырал болгаш коммунал ачы-дуза чедирериниң хемчээлинин планын ажыр күүседир, хандырылганың культуразын бедидер, ажылдың дешилгелиг хевирлерин болгаш аргаларын калбаа-биле ажыглаар, хоорайларга болгаш көдээ черлерге садыг, ниитиниң чемненилге база амыдырал хандырылгакың четкизин калбартыр.

Партия, совет, профэвиледдер, комсомол болгаш ажыл-агый организациялары, министерстволар болгаш ведомстволар социалистиг чарышты организастаарын сайзыраңгайжыдар, коллективтериниң, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге эргежок таарымчалыг байдалдарны түргүзар ужурлуг.

Мурнакчы ажылчынарның, бригадаларның, эвлчеглериниң, тиилээшиниң 30 чылынга алдар кылдыр шалыпчы күш-ажылдың даалгаларын хүүнде күүседириниң, ажылдакчыларының санын көвүдетпейн, эң эвээш капитал чарыгдалдарны үндүрүп турган продукция кылын үндүрерин көвүдериниң, эртемниг болгаш техниканың чедиишкиннерин будүрүлгеге ажыглаарын шапкынчыдарынын, аңаа үндезилээш, бедик шынарлыг продукцияны кылын үвдүрер күүлерин улгаттырарының, шынарды дээди болгаш бирги черлегир кылыгларның ниити хемчээлин улгаттырарының, материал курлавырларын камнаарының кусели-биле планнан ажыр продукцияны кылын үндүрерниң талазы-биле бо беш чылда чыгдынган мурнакчы дуржулганы калбаа-биле ажыглаар.

Цехтерниң, эвлчеглериниң, бригадаларның, участоктарның коллективтериниң чарыжын калбартырынче, дөмейлешкен будүрүлге черлериниң кады ажылдажылгазынче, а ол ышкаш профессиялар аайы-биле тус-тус чарышче улуг кичээнгей салыр. Ажылчын, техник, инженер, албан-хаакчы будүрүү-ле бүгү улустуң социалистиг чарыжының идепкейлиг киржикчизи болурун чедип алыр. Дериг-херекселдерни, ажыл шагын эң долу ажыглаар, профессия мергежилин улгаттырын турган, бедик көргүзүглерни чедип алыр талазы-биле мурнакчы ажылчыннарның дуржулгазын детки́п, шаңнал-макталга чедирер. Будүрүлгенин ажыктыг чоруун сайзыраңгайжыдын, бедидеринче углавган хууда чогаадыкчы планнарны хүлээп алыр болгаш боттандырын чорудар талазы-биле инженер-техниктиг ажылдакчыларның инициативазын нептередир. Эртемниг болгаш будүрүлгенин ажылдакчыларының чогаадыкчы кады ажылдажылгазын бижыглаар, чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның шимчээшкинин калбартыр.

Эң дээре коллективниң болгаш будүрүлгениң тус-тус мурнакчыларының ажылының дешилгелиг арганарын өөрөөп көөр болгаш ажыглаар талазы-биле ажылды адырлар, республика, край, область, хоорай болгаш район бүрүзүнге үргүлчүлээр. Мурнакчы дуржулганы, кадржаан ажылдакчыларның мергежилдерни, ажылчын ангының күш-ажылчы чанчылдарын аныктарга дамчыдарының эң чугула хевирлериниң бирээзи болур дагдыныышкын ажылын калбартып, хөгжүдер. Будүрүлгениң мурнакчы дуржулганы ажыглалга киирерин партия организацияларының, ажыл-агый удуртукчуларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларның эң чугула хүлээлгези кылдыр саналаар.

1975 чылда Бүгү-эвилелдің социалистиг чарыжын:

кол-кол профессияларның ажылчыннарының ортузунга үргүлчүлеп, тиилекчилерге министерстволарның (ведомстволарның) болгаш профэвиледдершин ТК-зының «Тоску беш чылды хуусаадан эрте, күүседиреи дээш» деп хүндүлел дипломнарын болгаш турасхаал белектерин тыпсыр;

бригадаларның (участоктарның) аразынга үргүлчүлеп, тиилекчилерге министерстволарның (ведомстволарның) «Тоску беш чылды хуусаадан эрте күүседиреи дээш» деп хүндүлел дипломнарын болгаш турасхаал белектерин тыпсыр;

комсомолчу-аныяктар бригадаларының аразынга үргүлчүлеп, тиилекчилерге «Беш чылдарның маадырлары, күш-ажылдың хоочуннары — эң дээре комсомолчу-аныяктар коллективинге» деп шилчиир Кызыл туктарны тыпсыр;

будүрүлгелериниң, будүрүлге каттыжыышкыннарының, тудугларының, эртем-шинчилел черлериниң болгаш өске-даа организацияларының аразынга үргүлчүлеп, тиилекчилерге СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир 770 Кызыл туктарын дипломнар база акша шаңналдары-биле кады тыпсыр;

хоорайларның болгаш хоорайлар районларының аразынга үргүлчүлеп, тиилекчилерге СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир 100 Кызыл туктарын дипломнар болгаш акша шаңналдары-биле кады тыпсыр.

Адырлар аайының эртем-шинчилел, төлевилел болгаш конструктор организацияларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын 1975 чылда база организастаары чугула деп саналаар. Тиилекчилерни шаңнаар Кызыл туктарны акша шаңналдары-биле катай доктаатынган чурум өзүгаар түргузарын министерстволарга болгаш профэвиледдериниң ТК-ларынга чөпшээрээр.

Беш чылдың доостур чылында күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип алган ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны болгаш албан-хаакчыларны шаңнаар, мактаары-биле «1975 чылдың социалистиг чарыжының тиилекчизи» деп Бүгү-эвилелге чангыс хевирниң демдээн түргузар.

Тоску беш чылдың даалгазын хуусаадан эрте күүседипкен будүрүлге мурнакчыларын «Тоску беш чылдың шалыпчызы» деп демдекти турасхаал белек-биле кады шыңнаарын үргүлчүлээр.

Дараазында саналдарны:

ВЦСПС-тиң — тоску беш чылдың даалгаларын хуусаадан эрте күүседипкен эң дээре ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны болгаш албан-хаакчыларны шаңнаарыбиле Совет Эвилелинге болгаш дөштыкы чурттарже чиигелделиг туристи путёвкаларны тускайлаар дугайында;

ВЛКСМ ТК-ның — тоску беш чылдың даалгаларын чедиишкиниг күүседири дээш социалистиг чарышка шылгарангай түүнелдерни чедип алган комсомолчу-аныяктар коллективтерин болгаш хөй-хөй аныяк ажылчыннарны демдеглээри-биле ленинчи комсомолдуң 40 шаңналарын тыпсыр дугайында баалаар дугайында саналдарын хүлээп алыр.

Эвиледдешкен республикаларның Компартия ТК-ларынга, партия крайкомнарынга болгаш обкомнарынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга, эвиледдешкен болгаш автономдуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниге, крайкүүскомнарга болгаш облкүүскомнарга профэвилед болгаш комсомол органнары-биле кады:

тоску беш чылдың даалгаларын хуусаадан эрте доозары дээш социалистиг чарышка эң шылгараан будүрүлге мурнакчыларын, шылгарангай түүнелдерни чедип алган бригадалар (участоктар) кежигүннерин;

беш чыл планын хуусаадан эрте күүседипкен болгаш будүрүлгениң техниктиг дөнгөлин бедидериннге, чаа техниканы тургузарынга болгаш продукцияның шынарын экижидериннге улуг чедиишкиниг бооп, эң чугула объектилерин ажылдадып киирерин болгаш чаа-чаа будүрүлге күүлерин ажыглалга киирерин хандырган эң дээре будүрүлгелерин, тудугларын болгаш организацияларны чазак шаңналынга киирерин чөпшээрээр.

1975 чылда хевээр арттырар түүлдер:

будүрүлгелериниң, тудугларының болгаш организацияларының адырлар иштинге социалистиг чарыжының квартанда (чартык чылда) түүнелдерин үндүрериниң болгаш ССРЭ-ниң министерстволарының (ведомстволарының) базе профэвиледдер ТК-ларының шилчиир Кызыл туктарын болгаш акша шаңналдарын тыпсырының чуруму;

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның 1974 чылдың январь 7-деги № 18 база 23 болгаш 1974 чылдың ноябрь 29-та № 932 доктаалдарында айыткан Бүгү-эвилелдің социалистиг чарыжының түүнелдерин үндүрериниң чурумун, тиилекчилерни шаңнаар, мактаарының хемчеглерин база акша-хөрөңгини алыр дөстери.

Бүгү-эвилелдің социалистиг чарыжының түүнелдерин үндүрерде болгаш тиилекчилерни илерелдирде 1975 чылдың улус ажыл-агый планының база социалистиг хүлээлгелериниң түүнелдерин ёзугаар, беш чыл даалгаларын канчаар күүседиреин барымдаалаар.

Төп болгаш чер-чер солунгарының, журналдарының болгаш ном үндүрер черлериниң редакциялары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Кинематография талазы-биле күрүне комитеди ажылчыннарының, бригадаларының, пехтериниң, будүрүлгелериниң, тудугларының, хоорайларының, областларының болгаш крайларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының чоруп турарының дугайын тодаргайы-биле, доддур чырыдар ужурлуг.

Кижиниң угаан-бодал кижизидилгезиниң хөрөөнге, ооң чогаадыкчы тывыныгыр аргаларын, ажыл-хөрекчи болгаш харыысалгалыг чоруун хөгжүдеринге, социалистиг коллективизмиң хевирлеттинин тургустуларынга социалистиг чарыштың ролюн күш-ажылчы коллективтериниң амыдыралында алган боттуг чижек-биле көргүзер.

Социалистиг чарыштың чоруп турарының, ооң түүнелдериниң дугайында төп болгаш чер-чер солунгарынга тускай арынарны үндүрерин 1975 чылда база үргүлчүлээр.

Будүрүлгелериниң, тудугларының, транспорттуң болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының удуртукчулары, партия, профэвилед болгаш комсомол организациялары күш-ажылчы коллективтерге көргүзүг агитациязының янзы-бүрү арга-хевирлерин ажыглаар, будүрүлге черлериниң мурнунда салдынган сорулгаларны биллдиргир, боттуг хевир-биле көргүзер, оларны шиитпирлээриниң аргаларын болгаш чепсектерин айтыр херек. Тоску беш чылдың маадырлары — социалистиг чарыштың тиилекчилериниң галереязын тургузарын сүмелээр.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер черлер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитеди, политиктиг ном үндүрер чер, «Плакат» деп ном парлаар чер, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Кинематография талазы-биле күрүне комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитеди 1975-1976 чылдарының планнарынга совет ишчилериниң — тоску беш чылдың шалыпчыларының маадырлыг овур-хевирлерин болгаш олариың ажылының дуржулгазын көргүскен брошюраларны, плакаттарны болгаш документилиг фильмнерни кылын үндүрерин көөр ужурлуг.

* * *

Маадырлыг ажылчын аңгы, инженер-техниктиг ажылдакчылар, үлетпүрүүн, тудугуун, транспорттуң болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының бүгү ажыл-ишчилери Бүгү-эвилелдің социалистиг чарыжынга идепкейлиг киришкеш, 1975 чылдың улус ажыл-агыйының планын доддур болгаш ажыр күүседирин хандырар, тоску беш чылды чедиишкиниг доозар дээрзинге бижыг бүзүрелиг. СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК илередип турар.

КОМСОМОЛЧУ ӨТЧУГАШ

УГУВУСТАН МАЛЧЫН БИС

Өгбелериҥ ижин салгаш алыры, оларныҥ изин базары — ажыл-херээн уламчылаары салгал бүрүзүҥүҥ хүлээлгези. Мээҥ үе-чергем ол чаҥчылды багай эвес сагып чоруурлар. Бистиҥ районнуҥ мал ажылында 390, чер ажылында 550 аныяктарныҥ үлүүн киирип турары — ооҥ бадыткалы ол.

Чоон-Хемчик районнуҥ 3000 комсомолчуларыныҥ, черле бүү аныяктарныҥ барык-ла дөгерези ажылышке кежээзин коргүзүп, СЭКП-ниҥ XXIV съездизиниҥ болгаш ВЛКСМ-ниҥ XVII съездизиниҥ шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг киржип турарлар. Хойжу Сарыглар Чимит-оол, чолаачы Сат Дадар-оол, инженер Нина Монге, саанчы Кара-Сал Долума болгаш өскедаа мурнакчылар бисте хой. Оларныҥ үлегерин эдерери, арга-дуржулгазын өөренири чугула.

Чоон-Хемчикте бүдүн-бүдүн коллективтер, ылаҥгыя сүт-бараан фермалары, хову-трактор болгаш хойжу бригадалар бедик көргүзүглерни чедип ап турар апарган. Маҥаа комсомолчу-аныяктарныҥ Оргу-Шөлде хойжу, Кызыл-Хаваста хову-трактор бригадаларын, Доргун болгаш Шык-Бажы фермаларын чижекке киирери өөрүнчүг.

Мээҥ-даа ада-ием, мээҥ өөм эзэн Аяк-Хээниҥ-даа ада-иезин угуидан-на малчын улус. Ынчангаш малчын апарганывыска чоргаарланыр бис. 1970 чылда колхозтуҥ хураганнарын хүлээп алганывыс — күш-ажылчы базымывыстың эгези ол болган. Баштайгы ийи чылда улаштыр 90-90, ооҥ соонда 107 хураганы торүүр чүс хойга онааштыр алгыладывыс. Беш чылдың тодарадыкчы чылында чүс хой бүрүзүнден-не 127 хураганны доруктуруп, хойдан-на 2 килограмм 700 грамм дүктү кыргып, социалистиг күүсеттивис. СЭКП кежигүнүҥүҥ кандидадынга кирип тура берген созүвүске ынчдар ээ болуп ыладывыс. Бо чыл беш чылдың соолгу чылы болганда, эрткен чылдан дээре ажылдаарын шиитпирлээн бис.

Көдээге чурттаарын, ылаҥгыя мал малдаарын чамдык аныяктарныр, херекке албайн чоруурун шын эвес. Мен бодаарымга алдар-хүндү-даа ында, амыдырал база-ла бай шыырак. Ажыл-иш болгаш арыг агаар сагыш-сеткилге кайгамчык таалалды тургузуп өөр. Солун, сеткүүл болгаш радио турда, амыдыралдың болуушкуннарындан кым-даа чыдып калбас. Таңды. Бии-Хем, Каа-Хем, Улуг-Хем районнарныҥ малчыннары мырыҥай телевизорлуг болгай. Бис базала удавас көре бээр бис. Газ, хеп чуур машина болгаш соодукчу республиканыҥ хой-хой малчыннарынаҥ эдилели апарган. Ындыг болганда бистиҥ хоорай чурттакчыларыдан дудаар үүвевис чок.

Мен көдээ ажыл-агый техникумунуҥ зоотехния салбырында бот-өөредилгебиле өөренип тур мен. Аяк-Хээ ортумак школаны бо чылын доозар. Лекциялар дыҥнап, концерт көрүп, кинолап-даа турар бис. Бо чижектер — көдээ кижиниҥ билигден чыдып калбазынын херечизи.

Партия болгаш чазак Тывага хой ажылын улам ыҥай хөгжүдер дугайында доктаал, шиитпирин үндүрген. Ону аныяктар изин-биле деткээн. А бис, Аяк-Хээ биле ийилээн, республиканыҥ комсомолчуларын болгаш аныяктарын, көдээ ажыл-агый профтехучилищелериниҥ болгаш ийити ортумак школаларныҥ доозукчуларын хойжулап үнеринче кыйгырган бис. Бистиҥ кыйгырыывыс ёзугаар дыка хой аныяктар хойжулар саарганнар.

Аалывыс ам Сыын-Чүрээнде. Кыштаглаашкынга багай эвес белеткенген бис: кажаа-хораавыс эки септеттинген, мал чеминиҥ курлавыры четчир. Чүгле бодувус безин 15 тонна сиген кезин алган бис. Хоювус деҥгилдези база эки. Чайын Алар-Төшке, күзүн Дүвүрениҥ тараа шөлдериҥе семирээни аажок. Байдал мындыг турза, бо чылды болгаш тоску беш чылды чеиишкиниг доозуп шыдаар бис.

О. ХЕЙМЕРЕК.

Чоон-Хемчикте «Октябрь 30 чылы» колхозтуҥ хойжуу.

Хой ажылын холга алыр дээш

Тывага хой ажылын улам ыҥай хөгжүдер хемчеглер дугайында СЭКП Тыва обкомунуҥ X пленумунуҥ доктаалын болгаш комсомолчуларны, аныяктарны хой ажылынче чорудар дугайында комсомолдуҥ область комитединиҥ VI пленумунуҥ шиитпирин амыдыралга боттандырар талазы-биле эдээн ажылдарны Эрзин районда чорудуп келген. Тодарадыкчы чылда районнуҥ күрүнеге көдээ ажыл-агый продуктуларын садар планныҥ онаалдаларынын долдур болгаш ажыр күүсеттингени — ооҥ көскү херечизи ол.

Бистиҥ районнуҥ экономиказынын кол адыры хой ажылы болганда, бо үүлдү үүгле аная киржип турар аныяктарга бараалгадыр бодадым. Үүге дээрге, хой ажылы аныяктарныҥ шалыҥы хереэ болгай. Эрзиннин бүүү малчынарыныҥ дөртен ажыг хуузу — аныяктар. Ындыг болганда хой ажылын аныяктарныҥ холга ап турары ол.

Тодарадыкчы чылда хой ажылынче доктаамал ажылдаары-биле үнген оолдарныҥ болгаш кыстарныҥ саны 18 четкен. Оларныҥ 13-ү — Ленинчи комсомолдуҥ кежигүннери, а 7-зи — ортумак школаларныҥ доозукчулары. Аныяк хойжуларны кайы-даа колхозтуҥ удуртукчулары, тускай эртемниглери болгаш малчыннары улуг өөрүшкү-биле хүлээп алганнар. Оларны кижи бүрүзү-ле деткип, оларга дузалап, арга-дуржулгазын дамчыдып берип турар. Районда 49 аныяк малчыннарны 38 хоочуннар дагдынып алган. Ленин орденниҥ эдилекчизи Намдал Орус, «Хүндүлелдин Демдээ» орденниг Хорлуу Соян, Александр Сенди, Кыргыс Маажый болгаш өске-даа малчыннар боттарынын ижинге хөй-хөй аныяктарны өөреткеннер.

Бистин район эрткен чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 91 хураганны доруктуруп алган. Маҥаа улуг үлүгү аныяктарныҥ киргени чугаажок. Ылаҥгыя Дүпчеҥ Эрес-оол, Владимир, Дандаа чергелиг ашыяктар бедик көргүзүглерни чедип алганнар. Аныяк коммунист Александра Салчак мырыҥай 137 хураганны чүс хойга онааштыр доруктурган болгай. Ындыг болганда бо чылдың рекордун база аныяктар тургузар дээрзинге чигзиниг турбас.

Хой ажылын хөгжүдеринге бедик көргүзүглерни будүн-будүн коллективтер безин чедип ап турар апарган. Маҥаа чижек кылдыр «Коммунизмче орук» колхозта комсомолчу Яндак Дава-Самбуунуҥ удурткан бригадазын ап керээл. Ол бригада эрткен чылын 100 хойдан-на 100 хураганны, хой бүрүзүнден-не 2 килограмм ажыг дүктү алган. А «Чаа орук» колхозта ССРЭниҥ Дээди Советиниҥ депутады Соян Алдын-оолдуҥ бригадазы республикада комсомолчу-аныяктар бригадаларыныҥ аразында калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруун эдээп келген.

Районда 14 хойжу бригада бар. Оларныҥ 3-ү комсомолчу-аныяктарныы. «Коммунизмче орук» колхозта бир бригаданы чоокта чаа тургустувус. Ону зоотехник эртемниг Чооду Шимээлей удуртуп турар. Черле ынчаш, ажыл бүрүзү удуртукчудан хамаарылгалыг болганда, тускай эртемниг болгаш идегелдиг эштерни бригадирге дешшидеривис чаҥчыл апарган. Бисте ам беш бригаданы тускай эртемниг комсомолчулар удуртуп турар. Бо чылын комсомолчу-аныяктарныҥ бир бригадазын тургузар бис. Ооҥ бригадириҥе база-ла төлептиг кижи дешшиттирер, а ооҥ кежигүннери Балгазынын көдээ ажыл-агый профтехучилищезин дооскан аныяк хойжулар болур.

Аныяктарны хой ажылынче хаара тудар ажылды «Чаа орук», «Коммунизмче орук» колхозтарныҥ баштаар черлери, партия болгаш комсомол организациялары үлегерлиг чорудуп турар. Байдагжыларда комсомолчу-аныяктарныҥ ийи хойжу бригадазы бар. Ол черлерде аныяк хойжуларга материалдыг болгаш моральдыг деткимчени үргүлчү көргүзүп турар. Ылаҥгыя чаа-ла хой хүлээп алган аныяктарга, хоюнуҥ санын барымдаалап, бир айныҥ төлевирин бээри, арга-сүмени кадары болгаш ажыл-ишке, амыдырал-чурттталгага чедиишкиннерни йөрээри чурумчуп келген.

«Коммунизмче орук» колхозтуҥ даргазы Дүгер Мижиттиҥ, ында партия организациязынын секретары Саҥ-Хөө Базырныҥ деткимчези-биле эткен чылын онгу класс дооскан чеди кижи хойжу апарган. Оларныҥ ийизи — Тамара Маажай биле Рита Серээдар — улуг кадарчылар болу бергеннер. Тамара кырган ада-иезиниҥ, а Рита бодунуҥ ада-иезиниҥ хоюн хүлээп алган.

ВЛКСМ комитеттери бригаларда тургустунган үш комсомол эге организациялары болгаш 7 комсомол бөлүктерин дамчыштыр кижизидилге болгаш организас-массалыг ажылдарны чорудуп турар. Бригада бүрүзүнде Коммунистиг күш-ажылдын школалары ажылдап, зооветеринарлыг өөредилге чогуур үезинде эртип турар. Социалистиг чарышты калбартырынче база улуг саглыш салдынган. Ооҥ түннелдерин квартал санында, а түлүктүг ажыл үезинде беш хонуктап безин үндүрүп турар.

Хой ажылында коммунистер эвээш эвес. Ажылынга кызымак, хөй-ниитичи, идепкейлиг болгаш төлептиг аныяктарга ВЛКСМ райкому СЭКП кежигүнүнге кирер рекомендацияны берип турар. Чоокта чаа чүгле Соян Алдын-оолдуҥ комсомолчу-аныяктар бригадазындан безин Дүпчеҥ Билчей биле Аня Шулуу олар СЭКП кежигүнүҥүҥ кандидаттары апарганнар.

Ам малчыннарда эҥ-не чымыштыг болгаш харыысалгалыг үе — хой оолдаашкыны эгелээн. Мону канчаар эрттиреривистен районга бо чылдың болгаш тоску беш чылдың планныг онаалдаларынын күүселдези дөрт хамаараҥыр. Ынчангаш чер-черде партия организацияларынын удуртулгазы-биле сакманчылар болгаш кадарчылар, тускай эртемниглер болгаш ажылагыйларныҥ удуртукчулары бүүү күштү, арга-дуржулганы малдың чаш төлүн чидириг чок ажаап алырынче угландырган.

Б. САМБУУ,
ВЛКСМ Эрзин райкомуҥуҥ бирги секретары.

«Ак-Туруг» совхозта аныяктарныҥ мал чеми белеткээр комсомолчу звечозу бо хүннерде Тес-Хемде ажылдап турар. Звеноныҥ алды кежигүнүҥүҥ кайызынын-даа эвелчег нормазын ажыр күүседири чаҥчыл апарган. Ылаҥгыя механизатор Владимир Чамыяҥ хүннүҥ-не алды тоннадан эвээш эвес хыыргыыпты трактор-биле тырып турар.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

ӨДҮГЕН ТАЙГА ЧУРТТУГ-ЛА МЕН...

Кайнаар-даа көөрге — калбак арга, харлыг тайга. Каттаа хондур чоруп кээрге ындыг: хоорай-суур туржук чаҥгыс аалга-даа, кижиге-даа таварышпас. Ындыг черде ажылдап, чурттап турар мен.

Мээҥ аалымга чедери берге. Аттыг азы ивилиг кижи бешалды хонуп чедер, Вездеход, мүн-не, ийи-үш хонук чоруур, ынчалза-даа ийи-үш ай дургузунда ол чаҥгыс-ла катап келир. Ол-ла.

Бистиҥ Өдүген (чаачал болгаш ол-шык боорга ынча дээн) тайгада садыт-магазин, клуб, столовая-даа чок. Тайга—тайга-ла болгай. Ынчангаш мээҥ өөрүм, ында-хаая душ болуп ужуражы бээримге, мээҥ «хайыы черде ижээй бергенимни» элдепсинер. «Ындыг аныяанда хоорай-суурдан канчап мраар боор, чалгааранчыы аажок ыйнаан» дижир. Оларныҥ боозун черле шын эвес деп бодаар мен. Аныяктар дөгерези хоорайже шуужар болзувусса, эт, сүт болгаш идик-хеп, хлеб кайыын кээрил? Мен бодаарымга, херек апарза, кижи бүрүзү каяа-даа ажылдаар, чүү-даа кылыр ужурлуг.

Калдайым Светлана-биле иви кадарган, ийи чыл ажа бердивис. Эрткен үениҥ дургузунда хоочун малчыннарныҥ сүмезин дыҥнап, дуржулгазын шиҥээдип ап келдивис. Беш чылдың тодарадыкчы чылында чүс мындыга онааштыр 97 аныяны доруктуруп алдывыс. Мен ВЛКСМ Төп Комитединиҥ «Будурулгениҥ аныяк мурнакчызынга» деп хөрек демдээ-биле ийи катап шаҥнаттым. Светлана ВЛКСМ райкомуҥуҥ Хүндүлел бижиктерин болгаш ортектиг шаҥналдарны ап турган.

Ивижилээри баштайгы үеде берге-даа, нарын-даа. Черниҥ черинге, тайга-сынга чаасканиви кадарары, шынап-ла, белен эвес. Чамдыкта черге хонар-даа ужурга таваржыр. Ынчалзадаа ниитиге ажыктыг ажылды кылыры чүден-даа хүндүлүг дээрзин медереп билип турар бис.

Илья БАРААН,
Тожуда «Тоора-Хем» совхозтуҥ комсомолчу ивижизи.

АМЫДЫРАЛДЫҢ ОРУУ

Үрбүн биле Чаа-Хөл аразы пюолуг ырак эвес, аттыг кижи шавар болза, шай хайындырым-на хире. Ынчалза-даа таварышкан-на кижи ынчаар дүрген чоруп кайыын шыдаар — онгул-чиҥгил, коргал, деҥгелик болгаш хараган, терезин базым санай. А ында оруктун хойун канчаар, аргын каай четки-ле! Бараанын көөрге, ховуда болза, анаа чорбаан кижиге ол ындыг-ла белен эвес.

Серемааны Үрбүн биле Чаа-Хөл аразынга чеже катап кылаштаваан дээр. Ам карангыда безин торулбастай берген. Ынчангаш Серемаага бо ийи суурнуҥ аразы амыдыралдың бир кезии, бир чадазы сагындырар. Чүгле дээрге, амыдыралдың оруу база-ла онгул-чиҥгилдиг, коргалдыг болгаш деҥгеликтиг болгай. Оларны мергежил чок кижи белени-биле эртип шыдавас.

1966 чылда Серемаа секи классты дооскан. Чайны ада-иезинге дузалажып, хой кадарып эрттирген. А күзүн школазынче барбаан:

— Кырган улус мен чогумда бергедей бээр силер. Хоюнар кадаржып, хураганнарыҥар доруктуржуп бээримге силерге-даа, күрүнеге-даа дуза болур-ла болгай. Школа ажырбас, ажылдап турган, доозуп алыр мен — дээш, ада-иезинден ол дилээн. Он алды харлыг кыс ынчаар малчын апарган. Өөредилгезин ол, шынаала кагбаан, дараазында чылын тоску классты доозуп алган.

Кадарчы кижиге өөренири ындыг-ла белен эвес. Ындыг болганда, сөөлгү класстарны суурга доозары-биле, Үрбүн сүт-бараан фермазынга саанчылай берген. Ынчалза-даа, аҥаа кежээки школаныҥ сөөлгү класстары чок болганда, кежээниҥ-не чадаг Чаа-Хөл өскээр, кичээлдер эртерге, дүне када дедир кылаштап бадар ужурга таварышкан. Ийи чыл болгаш суурнуҥ культура амыдыралынга идепкейлиг киржип келген. Олар бот-тывынгыр уран чүүл болгүмүн удуртуп, мал чеми белеткээри, кажаа чылыглаары чергелиг шефтер организастап, суурнуҥ хереэженнериниҥ даараан чүүлдериниҥ делгелгезин эрттирип, чүү кылбаан дээр. Ылаҥгыя кызыл-булуҥну каастап, аҥаа оюн-тоглаа организастап, ооҥ ажылын белик деҥнелге тургузуп келгениниҥ ачызында кызыл-булуҥ чылдың-на районга чарыштың мурнуку одуруун эдээп келген.

Аныяк кыстың ижи чүгле моон-биле кызыгаарлаттынмас дээрзин билдингир. Бажын ажылындан эгелээш, инек саарынга чедир кылыр-тулар чүве-ле хөй. Ындыг бачым болгаш чымыштыг иште хирезинде, өөредилгезин кагбаан — ол ам көдээ ажыл-агый техникумунуҥ үшкү курузунда. Зоотехник болурун шиитпирлээн.

Кежээ болгаш эрес, томаанныг болгаш төлептиг, хөй-ниитичи кыс — СЭКП кежигүнүнге кандидат. Аҥаа киреринiҥ рекомендациязынын бирээзин ВЛКСМ-ниҥ Улуг-Хем райкому берген.

— Үрбүн сүт-бараан фермазынын төрүүр чүс инекке онааштыр ап келген бызаалардургузунда ынчап келген. Кызымак уругнуҥ күжү хилис барбаан — ортумак школаны дооскан дугайында аттестатты холга алган.

Школаны ажылдавышаан доозарынын бергези кымга-даа билдингир. Аныяк кыс ол бергеши эртери-биле чергелештир күш-ажылчы дадыгыышкынны база алган. Ол дээрге кижиниҥ сагыш-сеткилиниҥ, күзелиниҥ боттанырынга улуг идиг болган.

Серемаа өөредилгеден, күш-ажылдан аҥыда хөй-ниитиниҥ ажылынга база четтигип турган. Суваҥ Галя, Дырапаан Бичии-Уруг, Чучаҥмаа Зоя суглар-биле кады фермаҥ рыныҥ саны сөөлгү чылдарда социалистиг хүлээлгеге көрдүнгенинге четпес болуп келди. Моон бир чылдагааны — инектерни тарып боозадырында чамдык четпестериҥ барында. Ынчангаш бо ажылды Серемаага хүлээндирген бис. Бо талазы-биле курсту база доозуп алган кижи болгай — деп, «Найырал» совхозтуҥ директору эш Текеев чугаалаан турар.

Доҥгак Оюнду эргелекчилээн Үрбүн сүт-бараан фермазынын саанчылары эрткен тодарадыкчы чылда тус чер уксалыг инек бүрүзүнден 1200 килограмм сүт саар планныг турган. Суваҥ Уйнук, Бүрүмей Уйнук, Суваҥ Галя чергелиг комсомолчулар, Дамба Чудаан, Очур Хойлакай ышкаш хоочуннар бир инекке онааштыр 1440—1540 килограмм сүттү саап алганнар. Фермаҥ саанчылары чоокта чаа болган хуралыҥга 1975 чылда саар инек бүрүзүнден 1400 килограмм сүттү саап алырын хүлээгиннеер. Олар ук хүлээлгени боттандырын киргиннеер.

Фермада 12 комсомолчу бар. Оларны Серемааныҥ эжи Галя Суваҥ удуртуп келген. Ынчангаш ол эжинге дузалажып, комсомол ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ында партбөлүк, ооҥ организакчызы Анастасия Кенден ону деткип, аныяктар ортузунга ажылды харыылаарын аҥаа дааскан.

Республиканыҥ сүт-бараан фермаларынче, хойжу бригадаларынче, ивижи коданнарынче — көдээ ажыл-агыйныҥ бүүү адырларынче ыладыҥ-на онон болдар, кыстар ажылдап үнүп турар. Оларныҥ бирээзи — Серемаа Опул. Ооҥ ажылижи, амыдырал-чурттаргазы — аныяктарныҥ көдээ ажылагыйны хөгжүдеринге кайы-кире хамаарылгалыын хереченлеп турар.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

Бо чурукта даараныкчы кыс — комсомолчу Кара-Сал Байыс-дыр. Ол секи классты дооскаш-ла, Эрзиниҥ амыдырал хандырылга комбинадынга ажылдап эгелээн болгаш ийи чыл дургузунда-ла мурнакчыларныҥ бирээзи апарган.

Байыс комбинатта профсоюлел комитединиҥ кежигүнү хүлээлгелиинден эгелээш, суурда агиткультбригаданыҥ концертинге киржириҥе чедир хөй-ниити ажылынга идепкейлиг. Мурнакчы даараныкчы аныяктарныҥ кежээки школазында база өөренип турар.

Ч. КАРА-КҮСКЕНИҢ фотозу.

Харыысалгалыг үе

Малды кыштагладыры болгаш малдың чаш төлүн камгалап алыры — көдээниҥ бүүү чонуунга эҥ-не чымыштыг болгаш харыысалгалыг үе. Бо ажылдарны канчаар организастаанындан малдың чүгле баш санынын өзүлдези эвес, харын ооҥ продуктулуг чоруунуҥ бедиири база улуг хамаарылгалыг. Ынчангаш бистиҥ Бай-Тайга районнуҥ комсомолчулары болгаш аныяктары боттарынын ажыл-ижин, арга-дуржулгазын ниитиниҥ малын кыштан хүр ажырарынче, малдың чаш төлүн чидириг чок ажаап алырынче угландырган.

Аныяктарныҥ кыштаглаашкынга киржилгезин күзүн-не чугаалажып, чогуур күштү бригадалар болгаш кыштаглар аайы-биле хуваган бис. Ол хуваалданы болгаш ынчаарда кылдынган ажыл планын ёзугаар механизаторлар кыштагларга мал чемин, чолаачылар сугну чедирип берип турар. Ынчалза-даа ук ажылда чамдык бергелер барын айтыры чугула. Ылаҥгыя машина-техника чедишпейн баар таварылгалар бо-ла тургулаар-дыр. Бо чергелиг четпестер ажылга эдээн доктарлыг болуп турар.

Районнуҥ колхозтарында болгаш совхозтарында мал оолдаашкыны эгелээн. Малдың чаш төлүн чидириг чок ажаап алыр дугайында кыйгырыгны «Бай-Тал» совхозтуҥ оолдары болгаш кыстары көдүүр үндүргеннер. Ук кыйгырыгны районнуҥ өске ажыл-агыйларынын аныяктары изин-биле деткээн болгаш малчын аалдарже сакманщиктер аттаныр турар. Чүгле «Мурнакчы» колхозтан безин 30 ажыг кижи сакманщиктээр күзелин илереткен. Боттарынын күзели-биле сакманщиктексээр аныяктарныҥ саны районда 160 чеде берген.

Сакманщиктер ортузунга социалистиг чарыштың негелдери ажылдап кылдынган, ажыл-агыйлар, бригадалар туржук кижи бүрүзү бот-боттарынын аразында чарыштыг. Чарыштың түннелдерин он хонуктап үндүрери доктааттынган. Типилекчилерни, дыштанылга бажыннарынче халас путёвкалар бээринге чедир шаҥнаар.

Районнуҥ малчыннарында болгаш сакманщиктериде чымыштыг болгаш харыысалгалыг үениҥ келгени бо. Комсомолчулар болгаш аныяктар ону алдарлыы-биле эрттирип, тоску беш чылдын болгаш доозукчу чылдың планныг онаалдаларын күүседириҥе төлептиг үлүүн киирер дээрзинге бүзүрен болур.

С. ХЕРТЕК.

САГЫШ-СЕТКИЛ ӨӨРҮП КЭЭР

Кызыл-Мажалыктың тудугсептелге участогунун начальники Дембик Караевич кабинединге отчёт тургузуп орда, эжикти бир-ле кижи аяар соктаан. Дарга саазыннарын чайладыр идип каап, эжикче көрүүп келген:

— Чаа, кириҥер.

Эжик ажыттынган соонда, хертеш думчуктуг, чугажак ак шырайлыг, кара кирбиктер хаажылаан хоюг кара карактарлыг, шала чолдаксымаар дурт-сынныг уруг кирип келгеш, эжик кастыынга ыыт чок туруп алган.

— Чүү херектиг чор сен, дунмам? Бээр эртип олур — дээш, дарга сандайже айыткан.

Уруг сандайнын азыынга дидим, эвес олуруп алгаш, Дембик Караевичиже бир-ле саазыннар сунгаш, ам-на харын чугаалап үнген:

— Силерге ажылдаар дээш келдим, акым.

— Ындыг бе? Эки-дир оо — дээш, дарга ооҥ сунган саазыннарын номчуп көре берген.

Кызылдың № 35 профтехучилищезин дооскаанынын дугайында шынзылга. «Тускай мергежили — шеверлекчи» деп каап. Демдектери колдуу-ла 4—5. Шынзылганы кылагар саазын-биле шевергини кончуг кылдыр даштап каан болган. «Демдектери эки-дир. Шевергини кончуг хире уруг-дур, шынзылгазын даштап алганын көрем» деп, дарга боданган. Характеристиказын көргеп. «Училищени эки демдектерлиг дооскан... Сагылга-чуруму эки». Начальник аная катап айтырыглар салган:

— Каш класс дооскан сен, дунмам?

— Он.

— Кая?

— Ак-Довуракты кежээки школазынга.

— Ындыг-дыр че. Шеверлекчилер бригадазынга ажылдаар болган-дыр сен ийин. Олар ам Ак-Довуракче септелге кылып кеже берген, бөгүн тыппас сен. Эртен эртежик менээ чедип кел. Бригадирин-биле таныштырып каар мен...

Дарганын өрээлинден Ирина базып үнүпкен.

Начальниктин таныштырып кааны бригадириҥ адын Екатерина Редкозубова дээр болган. Назы-хары элээн улгады берген. Ында кижини чагырар, дужаар дээр бичии-даа хөөн чок. Чүгле кандыг-бир билдинмес чүвени айтырарга, ынчан харын, катап-катап, ылавылап тайылбырлап бээр. Чогум хөөрей бергенде, чугаакыры аажок кижи болган. «Кажан-чежен күдээ-хүреген аккаар силер? Кижи аксы безик шимчедир харыынар чок!» деп баштактангылаар-даа.

Шеверлекчилер колдуундала эрги бажыннар септеп турганнар. Кажан шагдан бээр туруп келген эрги бажыннарныҥ ханаларын сыскыыры — кончуг шүүттүг ажыл. А ону каш катап малгаштап, хоюглап, чугайлап тургаш, адак соонда белен болганда көөрге, сагыш-сеткил өөрүп кээр, магалыг-ла! Артында-ла өрээл иштн чырык, делгем апарган ышкаш кылдыр сагындырар.

Кызыл-Мажалык суурнуҥ үстүү талазында болгаш кедээзинде ийи аал иштн чурттаар, чангыс каҥ чаа бажыннарны. Тудуг-септелге участогунуҥ ажылчыннары кылган. Аҥаа хана малгаштап, шала будуп турда-даа Иринаныҥ шалыпкынын, ажылды катап-катап ылавылап, ёзулуг сагыш-сеткилиниҥ ханызындан хандыгып кылырын өөрү магадаан. Хүн келген тудум-на ооҥ чаачаа кижизиг мөзү-шынарын өөрү эскерип, кижиге ёзулуг эш бооп шыдаар, идегелдиг кижи-дир деп чүвеге улам бүзүрей бергеннер.

...Чаа чылдың бүлүүзүнде район Советиниҥ сессиязы болур деп турда, Кызыл-Мажалыкка чеде берген мен. Ирина ол-ла тудуг-септелге участогунуҥ чазаныкчызы, ында комсомол эге организациязынын секретары Семен Сарыглар-биле кады ында тур. Оларныҥ кайызын-даа эки билир мен, шаанда кады өөренип чораан өөрүм-не болгай. Мендилешкеш, чаа-ла хөөрежип эгелеп чорувуста, райкүүскомнуҥ секретары Макар Сыынакович Хертек далаштыра берген:

Депутаттар бээр кириҥер, чугаалажып алыр бир айтырыг бар.

Олар хуралдаар залче кире бердилер. Коридорга чаасканиви арткан мен.

Иринага эртенинде «Барлык» совхозта ийи каҥт бажыннарныҥ септелгезинге ажылдап турган черинге ужураштым. Өглүг, ийи уруглуг апарган болду. Район Советиниҥ депутады, районнуҥ күүсекчи комитединиҥ кежигүнү. Эрткен чылдың төнчүзүнде партия кежигүнүҥүҥ кандидады болган. Тудугжу тускай эртемниг аныяктарныҥ хөй нуруузунуҥ хоорайже чүткүүрүн сактып келгеш, ооҥ түгө көдээге келгенин сонуургааш, айтырарымга:

— Колхозтарга, совхозтарга база бажыннар болгаш өскедаа тудуглар херек. Оларны бистер, аныяктар тудар ужурлуг бис. А аныяк тускай эртемниг тудугжулар ам-даа эвээш — деп, ол харыылады.

Бистиҥ суурувус удавас хоорайдан ылгалбас апаар. Каҥткаҥт, чараш-чараш тудуглар ам безин районнарда көстүп келгилээн. Ол чаагай иштин бүдүрүкчүлериниҥ бирээзи аныяк кыс Ирина Чүле ол.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

Ажылчын адыңга чоргаарланып чор

УЛАМ АЛДАРЖЫДААЛ

Материалдыг чаагай кежикти бүдүрериңге үлүг-хуузун киирип, ак сеткили-биле ажылдап чоруур бөдүүн ажылчын кижинии дег үнелиг бедик ат бистиң совет чуртта чок. Ол атты эдилеп чоруурлар каяа-даа хүндүлүг. Харын бистиң эрте-бурунгу өгбелеривис безин ажылчын холдарны улуу-биле үнелеп, хүндүткеп чораанын төөгүдеп, улустуң ʼаас-чогаалдарындан билир бис. Байларга базындырып, дарладып чораан ядыы кижилер каш дакпыр бергелерни боттарынның күш-ажылга тура соруктуг мөзүү-биле торулбайн, ажып эртип, тиилеп үнгеннер болгай. Биинимде, улуг улустуң кайы-бир аалдан бир өгүүн ээзин адаап: «Оларның ол уруун келин кылып алза, ончуг-даа ажылчын, кежээ уруг, аът мунуп, тараа суг тарып турда көөрге эрес, кашпагай деп чүвеи ана оолдардан-даа ажыг» диҥип чудалашканын бо-ла ʼдыҥаар ʼен. Ынчангаш кижиниң эки аажы-чаңы, мөзүү күш-ажылыдан илереттиҥерии амыдырал бадыткан турар. Каш чыл бурунгаар бир оол меҥээ дужуп келгеш, мынча диди:

— Он класс доссумза-даа, дээди эртем-билиг чедип алган эвес мен. Тракторлан дүшпес, кара ажылчын кижи-дир мен ийин...

— Эртем-билиг чедип албаан деп үүн боор, дуңмахым. Тускай мергежилдиг механизатор ажылчын кижи дээрге база бир эң үнелиг күш-ажылдың кижизи-дир. Кижи ажылчын адыңга харын улам чоргаарланыр херек.

— «Он чылдар дургузунда өөренгеш, эртем-билиг чедип албаан, кара үстүг трактордан халбактаңган сеин-даа, ооң орнунга ажыл чок орбас чүве бе» диҥин, чамдык эш-өөрлерии кыжырыырга, эпчоксунмас арга чок-тур — деп, оол мындыг.

Мурнуунда башкылап чораан болгаш, ук оолдуң база ооң эш-өөрүүнүң-даа ажы-чаңын эки билир мен. Элээн үр-ле чугаалаштывыс. Оолду кочулап турган чамдык эштери кайдаа ажылдавайн турары меҥээ билдиҥе берди. Олар ажылчын мергежилди чедир эскерип билбейн, «кара» ажыл деп санаш, оюп чоруур болганнар.

Чамдык аныяк өскениерниң талазындан ажылчын атты куду көөр, ооң оспаксыраар чорук улуг чазыг-дыр. Д херек кырында бо мергежилди чедип алган аныяк оолдар, кыстар чырыткылыг келир үеиҥ өзулуг тургузукчу каадырлары болур дээш тура соруктуг улам күженишкиниг ажылдаары чугула-ла болгай.

Бистиң Бай-Тайга районда ындыг аныяктарының саны хөй. Оларга «Тээли» совхозтуң чоланчызы Валера Сээ-Сүрүн, Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының саанчызы Любовь Норбу, «Мурнакчы» колхозтуң хойжузу Алексей Саая, амыдыралхандырылга комбинадының даараныкчызы Вера Бады дээш хөй-хөй шолбаннары улуг чоргаарал-биле хамаарыштырып болур. Олар боттарының шалыпчы күш-ажылы-биле ажылдап турар коллективин, ооң кежигүннерин, өскен, төрээн черии алдаржыдып чоруурлары чугаажок. Ажылчын кижиниң күш-ажылчы чедишкини дег ындыг бедик хүндүткелдиг алдар чок. Ажылчынның үре-түңнелдиг күш-ажылынга чүгле ол боду эвес, харын бүгү чон, төрээн чурт чоргаарланыр. Ынчангаш аныяк кижи бүрүү ажылчын аттың алдарын бедик тудуп, аңаа чоргаарланыр ужуру-даа ында.

Б. БАРБА.

КҮШ-АЖЫЛГА ХАНДЫКШЫЛ

Кобальтылыг Хову-Аксының ТЭЦ-те турбогенератор машинизи Ч. Содунамның «Шын» солунга эш С. Түмен-Хөөнүң дугайында болгаш өске-даа эштерге хамаарыштыр бижээн үүлүнге бодумнуң саналымны илередикседим.

Ол черле чөптүг үүлүг номчукчуларга, бистерге дамчыткан-дыр. Шынап-ла шак ынчалдыр күш-ажылга ынак болаш оон кажан-даа чарылбас, ону эчизинге чедирер дээш амыр-дыжын харамнанмас, аңаа бердинген кижини «Ажылчын адыңга чоргаарланып чор» деп алган-йөрээвейн канчаар боор.

Ажыг кыштың соогунда, чайның ышкан изиинде-даа үргүлүү-ле суг-биле холбашкан ажылга турарга, кандыг бергелерни чок дээрил! Ынчалзажок, амы-хуумда чижек-нормамны ажыр күүсеп, бүдүрүлгемниң баштаар черинден мактал-шаңналды-даа ап келдим. 1961 чылга чедир ажылдап келгеним экспедиция чери хагдынган сөөлүнде, колхоз бүдүрүлгезинге ажылдап кирдим.

Күш-ажылга үлегер-чижектиг, кызымак, ажылгыр кижилерни бистиң Улуг-Хем районунуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырындан хөй-хөй-биле адап болур. Бичиизинден эгелеп саанчылааш, амга чедир ол ажылынга ылап бердинген, ажылдап келген үеэниң дургузуида сүт саалдазын кудулатпайн мактадып, шаңнадып келген, амгы үеде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Допураш Донгаковна Чамзы база ажылчын адыңга чоргаарланып чоруур кижилерниң бирээзи. Ол бо чылын база багай эвес түңнелди чедип алган.

Шак ындыг күш-ажылга ынак кижилерни ада-нези, школалар, хөй-ниити ындыг мөзүлүг кылдыр кижизиткен. Коммунизмниң тургузукчузу кижиниң мораль-политиктиг мөзү-шынары кижизидилгеден улуг хамааржыр. Ылап-ла күш-ажыл кижиден быжыг чурумну, ханы тура-соруктуг, ынакшылды негээр болгай. Ынчангаш ол бүгүнү сагып, арагадарыга хандывас, хостуг шагын шын ажыглаар кижилер чүгле ажылчын адыңга чоргаарланыр ужурлуг.

Т. САЛЧАК-ООЛ.

ООН АРТЫК ААС-КЕЖИИ ТУРБАС

Бижикчи Ч. Содунамның үүлүнге каттыжып, ыраккы Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүренден болумнуң бодалымны бижин олур мен. Мөген-Бүреннің Кызыл-Хая суурда аныяктар элээн хөй. Ажылга болгаш уран-үүлүге кызымак комсомолчуларны кижи кудумчуга, хөй-ниити-даа черлеринге көөрге, эптиг-эвилең, чугаа-сөске дыңнаңгыры — эриг хаак дөг, дузаргаа, сагыш-ковааччалы мактанчыг болгулаар. Оларның ада-иелериниң, дөргүл-төрелиниң үгүн уктап, сонуурган көөрге, колдуунда эки кижизидилгелиг, хоочун ажыл-ишчи улустарның оолдар-кыстары болур-дур.

Олар боттарының кылып турар ажыл-ижиниге кызымаккай болбушаан бот-тывынгыр уран үүлүүн идепкейлиг киржикчилери болуп турарлар. Мөген-Бүрен сес чыл школазында комсомолчу башкылар А. Херлии, А. Чамбал, А. Манчын, З. Кодан-оол оларны ындыгларга хамаарыштыр адаары өөрүүнүг.

Школачы чаштарны кижизидип турар башкылар-биле коҥа «Мөген-Бүрен» колхозтуң тускай эртемниглериниҥ мал эмчилери И. Улар-оол, К. Делгер-оол. Бүгү-россияның боттывынгыр уран үүлүнүң лауреады малчын Х. Мыйзону, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады хойжу Х. Конгаржапты кижи онзалап демдеглексээр.

Чораан черинге арга-сүмезин кадып, аныяктар ортузунга үлегер-чижекти көргүзүп чоруур күш-ажылдың хоочуннары Мөген-Бүренде эвээш эвес. Партияның болгаш күрүнеиң ажыл-ижин ак сеткилдиг кылып чораан пенсионер хоочуннардан Салчак Ширап, Иргит Көжербей, мал ажылынга үр чылдарда ажылдаан Саая Серээ, маадыр-иелер Саая Долума, Иргит Севил оларны көрүп чоруурга, сагыш-сеткили күш-ажылга бердинген, уран үүлүге база дескн ынак болур-дур.

«Мөген-Бүрен» колхозтуң экономиказының кол адыры мал ажылы болгаанда, эът, дүк бүдүрери болгаш малдың чаш төлүн чидириг чок ажаары дээш ажыл чылдың дөрт ээлчээнде үзүктелбес.

Ындыг турбуже, өөренген чери-даа чок, ажылда дээрге «таарышпас мен» дээш ажыл холуур 18—19 хар чеде берген хып дээн аныяк оолдар, кыстар бисте база-ла бар. Ындыг кижилер уран үүл белгүүнден-даа, кежээки школадан-даа оспаксыраар, хөй-ниити ажылдарындан ойталаар, мал төлү ажаар, кыштаг-хораа септээр, эът, дүк дужаалдазының болгаш мал чеминиң белеткелиниң үезинде ажыл-ишке холуп дээспес, шүшпен-чалгаа, ажылга сонуургал чок боор-дур. Оларны оюн-тоглаага болгаш хөй-ниити черлеринге келгенде донгуй чаңыг, хагдынчак сеткилдиг болгулаарын кижи дораан-на эскерип каар.

Ажылга болгаш уран үүлге ынак хоочуннарны база аныяктары-даа көөрге, хурал-суглаага, удаа-дараа болгулап турар мурнакчылар-биле ужуражылгаларга, лекция, беседаларга, кино, концертке улуг сонуургалдыг, чараш аажы-чаңныг, эш-өөрүнге эвилең-эзлдек, культураны чогум-ла хайым чон ортузунга сайзыралып, суртаалдаан чоруур боор чүве. Олардан хамаарышкан мергежил талазы-биле дуза дилээр болза, чер-ле чажам дивес, холун сунар, дыжын харамнанмас. Амыдырал-чуртталганың каазын үүле-иштен кижи дилеп тывар, шак, хүн бүрүзү угаанга немере, коммунистиг ниитилелдиг кижизи дүүгүзүнден бөгүн, а дзарта оон-даа бедик көргүзүглүг ажылдаар, өөренир, чурттаар дээш, шыдаар шаа-биле түүкүп, күзеп чорууру дег ындыг аас-кежии, салым-чол турбас.

Х. КУСКУН-ООЛ,
культура ажылдакчызы.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ЗАВОД ЮБИЛЕЙИ

ПРАГА. (СЭТА). Чөөн-чех Пардубице хоорайның нефть болбаазырадыр заводу бодунуң үндезилеттинге-ниниң 85 чыл база совет нефть болбаазырадып эгелээн үезинден бээр 20 чыл болган ою—ийи юбилейин хары угда демдеглээн.

Республиканың эң доочун бүдүрүлге черлериниң биреэзи чогум-на сөөлгү чээрби чыл дургузуида сураглыг апарган болгаш бүдүрүүшкүнүү делгереңгей калбартырын чедип алган. Эрткен үеде ол бичии фабрика турган бүдүрүлге чери ам улуг комбинат болу берген. Эрткен чылын 750 муң тонна совет нефтини болбаазырадып ажылдаан. 1974 чылда ооң бүдүрген продукциязы 650 миллион крон акша түңнүг—беш чылдың эгезинде турганындан 30 хуу ажыг болган.

Аңаа бүдүрүп алыр чиг-эттен пардубице нефть-химиктери 100 хире янзы техниктиг үстерни бүдүрүп үндүрүп, олар автомобильдерни, локомотивтерни, хем судноларны ажылдадырынга калбаа-биле ажыглаттынып турар. Ында бүдүрүп турар бедик шынарлыг дозулар республикада болгаш оон ырак черлерде аажок сураглыг.

Пардубицениң бүдүрүлге чериниң коллективи чиг-эт камнап алыры дээш ниити республика походунче кирипкеш, улуг-улуг сайзыраңгайжыдылга кылыр хөй саналдарны ажыглалга боттандырган. Оларны ажыглаары төрээн чуртка чүгле эрткен чыл дургузунда безин чартык миллион валюта кронун камнап бээр ажыктыг болган.

Найыралдың үлегер-чижээ

БУДАПЕШТ. Дунаайвароштуң металлургия комбинадын шынап-ла совет-венгр найыралдың үлегер-чижээ диҥир: аңаа демир рудазы Кривой Рогтан, кокс—Донецкиден келир. Ында совет дериг көөлбээ дег чаңгыс-даа цех чок. Ооң чижектери эзилдирген каңны соксаал чок эзиндилеп алырының бүрүн автоматчыттынган дериг болгаш комбинатта тургузуп турар саналга төөү болур. Аңаа совет саналга машинизии тургузуп бээр.

Дунаайвароштуң металлургтары ВСАПтың мартта болур XI съездизинге алдар кылдыр база чуртту фашизмден хостаанының 30 чыл оюнга алдар кылдыр бүгү Венгрияда калбарган социалистиг чарышка мурнай каттышканнарның бирээзи болган.

1974 чылда аңаа эзилдирген шой оюу Венгрияның бүгү бүдүрүлге черлериниң 50 чылдарда чылдың-на бүдүрүп турганындан 800 муң тонна хөй болган.

Чуртталга тудуунуң темпилери

Улусчу Венгрияга чуртталга тудуунуң он беш чыл планын күүседири дооступ турар. Ук планда бир миллион квартираны 1961—1975 чылдарда ажыглалга хүлээдип бээр дээн. Чүгле бо чылын безин 90 муң өг-бүле чаа бажың алыр. Ол планың оранчок ажыр күүсеттиниери ам безин чедип алдынган түңнелдерден билдинип турар.

Тудугнуң үлетпүр арганарын ажыглалга нептереткениниң ачызында ындыг кайгамчыктыг чедишкиниерни чедип ап болур арга бар болган.

Венгр тудугжулар чедип алдынган түңнелдер-биле кызыгаарлаттынар дивейн турар. Ийиги он беш чыл планын төлевилеп эгелей берген. Ук планы өзугаар 1976 чылдан 1990 чылга чедир ажыглалга 1,4—1,5 миллион квартираны хүлээдип берген турар.

(СЭТА).

Вьетнам Демократтыг Республиканың чүс-чүс муң ажылчыннары транспорт оруктарын болгаш көвүрүлгерни катап тудуп, тургузуп турар. Тудугжулар коллективтериниң хөй кезии эрткен чылдың онаалдазын хуусаадан эрте күүсеткен.

ЧУРУКТА: Ханойда демир-орук вокзалында оруктарны эде кылып турары.

ВИА—СЭТА-ның фотозу.

ДИПТЕРДЕН МЕДЕЭЭЛЕР

БРАТИСЛАВА.

Словакияның Коммунистиг партия ТК-зының органы «Правда» солун тураскаалдыг хүнүн демдеглеп турар. Совет Армияның хостааны чөөн-словак Михаловец хоорайга ол солунуң баштайгы дугаары үнген. Оон бээр 30 чыл болган.

Солун ынчан фашизмни чылча шаварынга Совет Эвилелиниң шылгараңгай ролюнуң болгаш фашистиг халантан Европаның улустарын хостаарынга Совет Армияның өндүр улут хүлээлге күүсеткен дугаймда хөй материалдарны парлап үндүрген. «Правда» Чехословакияга улусчу эрге-чагырганы тургузары дээш ажылчы чонуң тиилелгелиг демиселиниге болгаш чуртка социализмни чедишкиниг тургузуп турарынга улуг ужур-дузалыг болган.

БЕЛГРАД

Югославияның хем аргыжылгазының пароход ажыл-агыйының хемнерге чоруур тыртыг теплоходу «Кумановонуң» командазы база бир янзы рекорд тургузарын чедип алган. Ол күчүлүг теплоход хем өртээли Текиндан Смедеровоже ниитизи-биле 20 муң тонна ажыг чүктүг 16 кошту Дунай дургаар чедире берген. Боттары чорбас коштар чедиреринiң ындыг аргазын ʼтыпканы тыртыг теплоходтарын ажыглап болур арганы оранчок калбарткан. Чүгле Югославияның рекордун эвес, харын Европаның чедишкинин база ашкан түңнелдиг болуруи ук теплоходтуң командазы чогум-на ооң ачызында чедип алыр аргалыг болган.

АДЕН

ПУДР-ниң найысылалынга делгелге организастаттынган. Делгелгени удурланыышкынның палестин шимчээшкининиң 16 чыл оюнга тураскааткан. Сионизмге удур, бодунуң хоойлу өзугаар эргелери дээш араб палестин улустуң демиселиниң төөгүзүн көргүскен хөй-хөй экспонаттарны, тырттырган чуруктарны ында делгээн.

РИО-ДЕ-ЖАНЕЙРО

Бразилияда меҥнигит аарыг пентерээри түлүктеп турар. Амдыгаа чедир Сан-Паулу хоорайның байдалы эң бергедеп турар. Ынчалдыр аараан бир муң беш үс чыгыы кижи хоорайның эмнелге черлериниге хүннүң-не кээп турар. Чүгле сөөлгү неделя дургузуида безин ол аарыгдан 60 кижи өлген таварылгалар болган.

Рио-де-Жанейронуң эргечагыргазы ол аарыгта удур массалыг тарылга чорудар деп шиитпир үндүрген.

НЬЮ-ЙОРК.

Бараан өртектери кедергей үлгадып, ажыл чоктар эңдере көвүдээрге, американнар келир үезинге бүүревестей бергеш, оларның магазиннерден бараннар салып алыры эвээжээн. Парлалганың дыңнаткан барымдааларын өзугаар алырга, Нью-Йорктуң эң улут чеди универматынга бараан сварылгазы чыл дургузунда акша хемчээлинге чижеглээрге, 4,7 хуу кызырылган.

(СЭТА).

АЖЫЛ ЧОКТАР МИЛЛИОН-МИЛЛИОН

Чонну ажыл-иш-биле хандырары капиталистиг чурттарның экономиказынга эң нарын айтырыг болбушаан турар. Барын чүктүн хөй-хөй чурттарының экономиказы дорайтаан, ооң уламындан ажыл-чоктарның саны көстүп чорбаан хемчээлдиг болурунга чедир көвүдээн. Бо чылын миллион-миллион ажыл-ишчилер ажыл чок артып калыр. Январьның баштайгы он хонуунуң дургузунда ооң барымдаазы болур дыңнадыглар келген.

Америк экономиканың дорайтап турары үлетпүрде болгаш амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге черлеринде ажылдап турарларның санындан билдинген.

Күш-ажыл министерствозунуң дыңнатканын өзугаар алырга, эрткен чылдың ноябрь болгаш декабрь дургузунда экономиканың ол адырларынга ажылдаарларның саны 1,1 миллион кижи кызырылган. Каттышкан Штаттарга 1945 чылдан бээр ийи-ле ай дургузунда ажылчыннар саны ынчалдыр эвээжеп көрбээн.

АКШ-тың автомобиль транспортунуң байдалы база ханы дужамыктыг. АКШ-тың автомобиль тудуунуң төвү —Детройтта ажыл-чоктарның саны 12,4 хуу, ынчаарга Мичиган штатка ниитизи-биле —11,2 хуу болурунга четкен. Ол барымдаалар чогум шынныг байдалды четче көргүспээн, ажыл-чоктарның херек кырында саны оон оранчок хөй. Ажыл тыппас апарганының дузаламчызын алыр хуусаазы эрткеннерниң база ажыл тып алыр ынанызын оскунганнарның санын албан хуузунда дыңнадыгларда киирбээн.

АКШ-та ажыл чоктарның ниити саны эрткен чылды сөөлүредир 6,5 миллион кижи болурунга четкен болгаш ажылдап турар бүгү чонуң 7,1 хуузу болган деп. Күш-ажыл министерствозу мооң мурнунда-ла дыңнаткан.

Испанияның тудуг ажылчыннарының ажыл тыппастаанарының саны кедергей улуг хемчээлдиг болурунга четкен. «Информасьонес» солунуң дыңнадып турарын өзугаар алырга, Кадис, Малага, Гранада можуларда оларның саны ук адырда ажылдап турарларның 20 хире хуузу, Канар ортулуктарында — 25—30 хуузу боолтурар. Испан тудугжуларның аразында ажыл-чоктарның саны шалыпкын көвүдевишаан турар деп, солун дыңнаткан.

«Экономиканы эжиидер хемчегларни дораан албас болгаш ооң аргазын тыппас болза», Швейцарияда ажыл-чоктарның саны чурттуң ажылдап шыдаар чонунуң 8 хуузу—240 муң кижи болурунга чеде берип болур—деп, «Сюисс» солун бижээн.

Швейцарияга амыдыран чурттаарының чарыгдалдары 1974 чылда 10 хуудан ажыр улгаткан деп, солун демдеглээн.

Францияның тудуг үлетпүрүнге ажылдар хемчээли 1974 чылдаазынга бодаарга, 10 хуу эвээжээр. Хамыктың мурнунда хөй-хөй тудуг фирмаларының ядарап калганының уламындан ындыг кызырлыышкын болган деп, «Фигаро» солун медеглээн. Чуртка эрткен чылдың үүгле майдан ноябрьга чедир безин тудугнуң үүс хире бүдүрүлге чери хагдынган. Ооң уламындан ажыл-чоктарның саны улам көвүдээн. Ам Францияның тудуг үлетпүрүкде ажыл чок 200 муң кижи бар деп, солун демдеглээн.

1973 чылдаазынга бодаарга, эрткен чылын Англияга автомобильдер бүдүрүп үндүрери 12 хуу эвээжээн. Чуруттуң үлетпүр министерствозу ынчалдыр дыңнаткан.

Автомобиль тудуунга кризис болганының уламындан ажылшчилерни ажылдан массалыыбиле үндүрүп, неделяда кызырган шактыг ажылдаарынче шилчидерге, оларның ажыл төлевири база кызырылган.

Эрткен чылды сөөлүредир Ирландияга ажыл чок 90 муң хире кижи турган. Төп статистика эргелелиниң дыңнатканын өзугаар алырга, ажыл-чоктарның саны чурттуң ажылчын күжүнүң 8 хуузу болу берген. Барын Европа чурттарының эң хөй ажыл-чоктарлыг чери ол болган.

(СЭТА).

Агрессорнуң чөңгээлери

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль артиллерия Мурнуу Ливанның чурттакчы чонуг Рашайя аль-Фуххар, Кфар-Шуба, Раззани болгаш Мари девискээрлерин мөөнеттинген күштүг бооллаан. Боолашкын түңнелинде чурттакчы чонуг девискээрлер улуг когаралдыг болган, оларның чоок-кавысында кедээ ажыл-агый тарылга шөлдери узуткаткан. Израиль шериг кезектери Сарда биле Имра девискээрлерни болгаш Хасбани шынааны база боолаан.

Израиль шериг катерлери ливан девискээр сугларынче шургүп киргеш, Накура девискээринге эрикче чоокшулап чеде берген. Оон-биле капсырлаштыр дөрт израиль шериг самоледу Марджаюн болгаш Бинт-Джбейль девискээрлерге чурттакчы чонуг черлерни тегерип ужудуушкуннарны кылган.

Бузундулары канчап барган?

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). 1973 чылдың майда америк космос лабораториязы «Скайлэбти» орбитага чедип каан америк «Сатурн-5» ракетаның бузундулары атмосфераның дыгый каттарынче ишкээрлеп кирген. Оларның душкен черии америк космос төвүнүң эртемденнери чигелей угаазылап шыдаваан. Оларның бодап турарын өзугаар алырга, 38 тонна деңзилиг ракетаның бир секциязы Атлант океанда Азор ортулуктарындан Африканың чөөн эрик кавызынга чедир чаптылган девискээрде дүшкен.

Ракетаның бузундулары атмосфераның дыгый каттарынга дегген уу-биле кайтыккаш, бети дээрге-ле Черии бир долгандыр ужуккан. Аэронавтиканың болгаш космос делгемин шинчилээриниң национал эргелелиниң тускай эртемниглери ракетаның кандыг-бир бузундуларын черже дүже берген бе азы атомосферага дөгере хыва берген бе дээрзин бүүрелдиг чугаалап шыдавайн турар.

СУРАҢЛЫГ ХОЙЖУ

Хемчик унунуң кышкы бойдус чурумалы онза-ла. Ону көрген кижи аңаа чурттаксай бээр. Ында чурттаан кижилерниң аразында чонуун алдын холдарлыг деп чугаалажыры күш-ажылчы, уран-шевер кижилерни кайызын ол дээр! Оларның биреэзи — дуржулгалыг малчын Ооржак Айызанович Датпаа.

Хойжунуң кыштаа — Тулаан-Карада. Ында хойжуга херек бүгү-ле чүве четчир: сиген-ширбииш, силос, чылыг кажаа, чурттаар өргээ. Чайгы, күскү одарларны таарыштыр ажыглап кадарганындан оон коданында төрүүр 299 баш хойнуң денгилгези эки.

Оон коданында хойлар бо чыл-биле үш дугаар төрүп турар. Ооржак Датпаа кадарчының чымыштыг ажыл-үүлезинге төлептиг салыышкынын киирип, чылдан чылче бедик көргүзүглерни чедип ап, чүгле «Барлык» совхозта эвес, а республикада сураглыг хойжуларның санынга кирген.

Ол 1969 чылда бир кодан тунгуш хойларны хүлээп алгаш, баштайгы чылында 100 баштан 93 хураганны камгалап ап, төрээн совхозунга онча-менди доруктурып өстүрген. Тоску беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында 100 баштан-на 105 хураган олчалыг болган. Хой бүрүзүнден 1,7 кг дүк алган. Тодарадыкчы дөрткү чылда Ооржак Айызанович 100 хойдан 134 баш хураганны камгалап ап, хураган алырының талазы-биле республикада сураглыг болган.

— Чылдың харысалгалыг берге кышкы үезинде, ылангыя малдың массалыг болдаашкыны эгелеп турда, хойжунуң ажылы улам парыдай бээр. Ынчангаш кыштың байдалынга хамаарыштыр хамыкла белеткел ажылдарын доозуп, ажылывыстың уг-шиин чаартып, чамдык организастыг хемчеглерни чорудуп турар бис—деп, ол чугаалап олурар.

Шынап-ла кыш — малчыннарга шыңгыы шылгалданы таварыштырар. Мурнакчы хойжу Ооржак Датпааның сөглөөн сөзү ажыл-херек-биле карыштайн турар. Кышкы үеде хойну одарладып кадарарда хүн бүрүнүң агаар байдалын эки билип алыры чугула деп ол санап турар. Датпаа Айызанович хат-кавыскылыг соок хүннерде хойну ыжык черлерге одарладып хүнзээр. Ынчангаш ыжыкталчак одарларны кыш дургузунда ажыглаарынга четчир кылдыр ол баш удур планнап алган.

Совет көдээниң кижилери

ВЕНА. Австрияның найысылалынга чили шериг хунтазының фашистиг үүлгедиишкиннерингe удурланыышкынның чыскаалы бооп эткен. Чили-биле эп-сеткил каттыштырарының фронтузунуң активчилери чили улустуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырарынче кыйгырган плакаттарны тудуп алгаш, хоорайның эң-не хайымныг чери Марчахильферштрассени таварты эткеннер. Чыскаалдың киржиччилери политиктиг үзели дээш хунтаның кара-бажыңнарында хоругдаттырган бүгү кижилерни хостаарын негеп турганнар.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржиччилери террорну буруу шапиан кыйгырыгларны тудуп алган чорлар.

А. СЕМЕНОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ОРДЕННИГ СУГГАТЧЫ

«Барлык» совхозтуң кол агроному В. А. Мантатов хову ажылының мурнакчыларынга бир-ле дугаарында суггатчы Шыдыраа Манчынович Хомушкуну хамаарыштырар болду. Ол таварылга эвес. «Хүндүткелдиг Демдээ» орденниң эдилекчизи Ш. М. Хомушку — совхозтуң хоочун ажылчыны, алдар-аттыг шалыпчыларының биреэзи.

Мурнакчы ажылчын соолгу каш чылдарның дургузунда үзүктелиишкин чокка суггатчылап келген. Оон удурткан звенозу суггарылганы чогуур хуусаазында шын чорудуп турарындан тараа культураларының, ногааларның, сигенниң бедик дүжүдүн ажаап өстүреринге чыл бүрү дузалап келген.

Алды кижиден тургустунган звено сугнун эгээртинмес курлавырын суггарылгага болдунар шаа-биле чөп ажыглап турарындан Барлык шөлдеринге байлак дүжүттүн магадылалын хандырып турар.

Ш. М. Хомушкунуң звенозу эрткен чылын Кенгаргай деп черге хөй чылдыг сигенни суггарып, гектар бүрүзүнден 14 центнер дүжүттү алырын социалистиг хүлээлгезинге айыткан. Коштай-оол Хертек, Алексей Хомушку, Александр Хертек, Хүргүл-оол Саая, Канчыыр Монгуш олар 293 гектар шөлдүн гектардан-на 25 центнер сигенни ажаап алганнар. Олар бо сорулганы чедип алырда, звено кежигүннериниң күжүн шын хуваап, суггатчыларны түс-түс участокларга быжыглаан.

Хоочун хову ажылчыны, звеночу Хомушку Шыдыраа хөй чылдыг сигенни суггарып, гектар бүрүзүнүн байдалын көрүп турган, ажылдың графигин шын тургузуп, ооң күүселдезинге хүн бүрүнүң хыналдазын чорудуп, чай дургузунда шудургу ажылдаан. —Суггарылга ажылында чедишкиниг чажыды чүдел?— деп, оон айтырарга:

— Бир-ле дугаарында ажылдың шынарынче онза кичээнгейни салганывыс эки үре-түңнелдиг болган —дээш, ол харыызын уламчылай-дыр. —Чазын хөрүн суггарарынга бодаарга, хөй чылдыг сигенни суггарары элээн нарын, чангыс демниг, күженишкиниг ажылдаарын негээр апаар-дыр. Бир эвес суггарылганы деский эвес чорудар болза, үнген сиген узун, кыскалыг болуп, оларның үнүжү бир аай эвес болур. Оон түңнелинде алыр дүжүттүн деңнели чавызай бээр.

Бедик мергежилдиг, дуржулгалыг суггатчының саналы чөптүг. Агаар-бойдустун байдалы кандыг-даа болур болза, суггарылга биске магадылалдыг дүжүттү бээр. Чаагай дүжүттүн үндезини — суггарылгада дээрлин звеночу Ш. Хомушкунуң ажыл-хөрөө тодаргай бадыткан кээр.

Б. СЕДЕН-ХУУРАК.

Д. САЛЧАК.

ЧУРТТАЛГАНЫҢ АЯЛГАЗЫ

Концерттерге, радиога болгаш телевидениеге — «Аялгазы композитор Ростислав Кенденбильдиң» деп чарлаптарын чоп каш он чылдар улай доктаамал дыңнап келген. Бичангаш композитор Р. Кенденбильдиң ырларын дыңнаваан кижилер Тывада ховар деп дорту-биле чугаалап болур. Ол Совет Тываның хеглүг-омак ажыл-ишчилериниң көдүрлүүшкүүнү улам деткип, хей-аъдын хайыктырар ырларны аялга-биле чалгыннап келген. Шынап-ла, композитор Р. Кенденбильдиң ырлары көдээниң бот-тывынгыр болгаш профессионал артистериниң концерт программаларының кол черин ээлеп турарын ким билбес боор. Ол түгле ырлар бижиири-биле кызыгаарлаттынмайн, харын улуг хемчегларлиг симфония, опера болгаш шиилер музыкаларын чоңга хандыкшылдыг, тәлай-чыг, либреттоларының утказын улам көскүзү-биле каастап турар кылдыр бижип келген.

Хей-хей музыка чогаалдарының автору — композитор Ростислав Докур-оолович Кенденбильдиң чогаадыкчы ажылын хамаар эгелээниңиң дугайын мынчаар сактып чугаалаар:

— Ойрат-Турага (амгы Горно-Алтайскиге) башкы сургуулуңга өөренип тура, ниити эртемнерден аңгыда музыка өөренир бөлүмге үнүп саазын кырыңга дүжүрүп бижээн пота деп дедиек бижикти бир-ле дугаарында өөренгеним ол. Мээң бызаанчымга дедиээр аргажок кончуг эткир маидолина, гитара, дошпулуур деп хылдыг хөгжүм херекселлериге нота өзүгаар белен ырларны ойнаптар апарган мен. 1941 чылда төрээн Тывамга келгимге, театр студиязы ажыттынган болган, аңаа улаштыр Р. Г. Мироновичиниң класыңга музыка өөренип кирдим. Ук студияны 1945 чылда чедишкиниг доозун, театрга баяңыст боон ажылдап тургаш, бир-ле дугаарында С. Тамбаның «Сөзүм утпа» деп сөзүнге аялга бижээн мен.

Ростислав Докур-оолович кылган ажылынга кызымак болгаш харыысалгалыг кижи. Ол хандыг-бир ыры сөзү шилип алганда, оон аялгазын чогаатпаанда, оон черле салдыкпас. Аялганы эки болдурар дээш, ону сөстүң утказынга дүүштүр катап-катап эдип, гармониязын хынамчалыг тургузуп, чаа чогаалын ыраажыга өөредип, парлалгага үндүрбээн шаанда амыдраас.

Композитор Төрээн чурт, партия, күш-ажыл, найырал, тайбың дугайында болгаш аныяктарга, школачыларга база бичии ургуларга дыка хей шиити ырларны бижигилээн. Оларның хей нуруузу композиторнуң «Төрээн Тывам», «Частың ырлары» деп помнарында киргилээнин билир бис.

Ростислав Докур-оолович музыка талазы-биле бодунуң билиин бедидер дээш Ленинградтың Ленин аттыг музыка училищезинге 1954 чылда өөренип киргеш, ону кончуг эки дооскан болгаш улаштыр Ленинградтың күрүне консерваториязынга өөренип тура С. Сарыг-оолдуң либреттозунга «Чечен биле Белекмаа» деп операны бижээн. Ук опера амдыызында оперетта кылдыр тургустунза-даа, чоннуң макталын чаалап алган болгай.

Композитор сөөлгү чылдарда Ленинград консерваториязынга профессор Альберт Семенович Леманның удуртулгазы-биле билиг-мергежилии бедиткен. Ол сөөлгү үеде улуг хемчегларлиг симфония музыкаларын бижигилээн. Композитор бодунуң баштайгы симфония чогаалын база-ла «Тыва дугайында ыры» деп адаан. Ол симфонияны дыңнаарга, Тываның казас-чараш бойдузу каракка көстүп келир. Харын-даа чылдың дөрт үелерин тодарады чуруп көргүзүп турары композиторнуң арга-дуржулгазының, теория талазы-биле билиниң бедээнин илередип, чогаадыкчы ажылга мергежили улам-на өзүп турарын хереченлеп турар.

Ростислав Докур-ооловичиниң чогаалчы К. Кудажының «Далай дүвүүде дацгына» деп шинзиниң музыказын сагынгыр, тывынгыр бижээнин демдеглевес арга чок. Ол ышкаш композиторнуң ийи симфониязы, Совет Тываның 30 чыл оюнга турасканын дөрт хылдыг хөгжүм херекселдериге бижээн квартеди (дөрт кезектен тургустуған), «Чечен биле Белекмаа» деп операзындан үзүндү, «Колхозчу сюитазы» базы «Аъдым» деп ниити ыры эрткен чылын Москвага болган Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң хүнерингге киришкен. Ук чогаалдарны москвачылар сонуургаан болгаш аңаа улуг үнелелдерни берген. Бо дээрге композиторнуң бистиң уран чүүлдүвүске эвээш эвес, төлептиг үлүгхууну киргениниң хереченизи.

Композиторнуң «Төрээн Тывам», «Маадырывыс Валентина», «Изиг байыр», «Тайбың», «Найырал» деп ырларын моол өңнүктер боттарының дылында ырлажып турарлар. Чижээлээрге, Завхан аймактың артистери «Төрээн Тывам» деп ырны 1969 чылда бистиннге моолдан, тывалап ырлажып келгенин билир бис.

Чоокта чаа композиторга ужуражы бергеш, сөөлгү үеде кандыг чаа ажылдар бижээнин база планнарын сонуургап айтырдым.

Мээң айтырыгларымга ол боданмайн-даа, шкавын ажыткаш, үш кезек кылын кыдыраштар үштүп ап ора:—Бо симфонияны дүүн чаа доостум. Ону Тыва телевиденииниң болгаш радионуң симфония оркестри удаваа ойнай бээр. Моон соңгаар А. Хуурактың «Ынакшылдыг чүректер» деп либреттозунга оперетта бижиирин планнап турар мен—диди.

ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң кежигүү Ростислав Докур-оолович Кенденбиль моон-даа соңгаар чоннуң сеткил-сагыжын хайыктырын кээр аяның аялгаларны бараалгадыр дээрзинге бүзүрээр бис.

Д. ШАКТАР.

республиканың Улусчу чогаалыга бажыңының музыка талазы-биле методизи.

ХӨЙ ДАКПЫР ЧЕМПИОН

Литва баскетболист Модестас Паулаускас — спортчу амыдыралда ховар болуушкунуң кижизи боон турар. Чурттуң шилиидек командазының эң хей саннар киирер спортсмени (эң узун эвес— 193 сантиметр болза-даа) спортка дыка ынак өг-бүлеге өскен. Модестас 18-ле харлыг тургаш, мастерлер командазынга, а 19-туунда — чурттуң олимпийжи оюннарга киржир командазынга кандидат апарган. Амты үеде Паулаускас — Европаның дөрт дакпыр, делегейниң ийи дакпыр чемпиону, Олимпийжи оюнар чемпиону боон турар.

Чаа келген чылда Модестас мынча дээн: «Мээң делегей чемпиону болганым, ийиги алдын медалым — эң-не үнелиг. Ол мээң баскетболга киржир казыңымны узаткан».

ЧУРУКТА: М. Паулаускас кадайы болгаш оглу-биле.

Т. ЖЕБРАУСКАСТЫҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

ӨӨРЕДИЛГЕГЕ, СПОРТКА-ДАА

Красноярскиде өөренип турар тыва студентилерге ужуражын, оларның амыдыралчурттаалгазы, өөредилгези-биле таныжар аргалыг болган мен.

Оларның бирээзи Михаил Хомушку Красноярскиниң технология институдунуң дөртку курузунуң студентизи. Ол эки өөредилгелиг болуруңдан аңгыда спортка база кончуг ынак. Классикиг хүреш секциязында үргүлчү киржип, бодунуң спорттчу мергежилин бедидип турар. Ам Михаил бо хүрешке бирги разрядчы, институттуң каш дакпыр чемпиону. Оон аңгыда ол студентилер төвүлелиниң кежигүнү, идепкейлиг хей-иитичи.

Михаилдиң кады өөренип, чурттап турар эштери В. Мендуме, М. Саган-оол, В. Шыырапчык олар база багай эвес өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг.

Эмчи институдунда Тывадан барган 62 оолдар, кыстар өөренип турар. Оларның он ийизи келир чылын дооскаш, төрээн республиказының аңгы-аңгы булуңнарынга кээп ажылдаарлар. Келир үениң кезер эмчизи Валерий Ховалыг: «Школага өөренип чорааш-ла эмчи болурум күзеп чордум. Ам ол күзелимиңе боттанырынга чедир каш-ла айлар арткан» диди.

Бо чылын ында 8 кижи өөренип кирген. Өөредилге берге-даа болза, олар боттарынын билигге суидулуун, кызымаан көргүзүп, практиктиг, семинар кичээлдерге эки белеткенип турарлар. Билдинмес үүлдерни үстүү курстун студентилериндеи айтырып, ажыктыг арга-сумелерни алыры чаңчыл апарган.

Красноярскиниң институттарында өөренип турар бистиң чаңгыс чер чурттугларывыстың аразында спортка хандыкшылдыглар кайы хей. Кедээ ажыл-агый институдунуң агрономия салбырының дөртку курсчузу Александр Моңгуш ындыларының бирээзи. Ол хостуг хүрешке спорт мастерине кандидат, бодунуң деңзизинге Красноярск крайынын, Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн үүктүң база РСФСР-ниң «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң чемпиону.

Караганда хоорайга удаваа болур Бүгү-эвилелдиң хостуг хүреш маргылдаазынга Александр Красноярскиниң төлээзи кылдыр хүрежир. Аңаа ССРЭ-ниң спорт мастериниң нормазын күүседирин ол планнап турар. «Неделяда беш катап белеткел чорудуп тур мен. Улуг маргылдаага киржирде эки белеткел, бызыг тура-сорук, тиилелгеге бүзүрел херек» деп Александр чугаалады.

Студентилер хоорайы. Ол Красноярскиниң кыдызында бедигээш кырында хадыңнарлыг арга чоогунда турар. Мында политехникиг болгаш кедээ ажыл-агый институттарының чеди ниити чуртталга корпустары, кызыл, чайын үргүлү ажылдаар эштир бассейн, ийи улуг спорт залы, үш хөлүг столовая, эмнелге — бо бүгү студентилериниң бүрүн эргезинде.

Бо чорааш, янзы-бүрү институттарының хей-хей студентилери-биле ужуражып, чугаалаштым. Оларның пазы-хары, аажы-чаңы аңгы-аңгы-даа болза, кол-ла күзелі чаңгыс деп үүнүн билдим: дээди өөредилге черин чедишкиниг дооскаш, төрээн Тывазынга кээп ажылдаар, оон экономиктиг, культурлуг хөгжүлдезинге бөлүктерінің үлүг-хуузун киирер.

Б. КҮЖҮГЕТ,

Кызылдың башкы институдунуң студентизи.

СОНУУРГАКТАРГА БУЛУҢ

ПЛЯЖТАР ООРЛАРЫ

МОРОНИ. Далай суун тамдыр угар арга чок, а пляжтарны (суга эжиген соонда кижилерниң хүн караанга өөгеленири элезиниг черлерни) ап алгаш чорүй баары ындыгла кончуг берге эвес үүе-дир. Оон чижээ болза, Комор ортулуктарының эң улуг ортулуу, ак хар дег кароля элезиндеи бүткен пляжтары-биле аңдыгаа чедир сураг-жып келген Гранд-Комор-дур. Ам кайгамчык аккыр агар-элезиниң ортында бурун шагның бузукду көшкелериниң турнугуушкунуңу артынчылары —чапчаналаш, чип-чидиг көрзен хаалар арткан. Эң сураглыг Икони пляжты ажыглап эштир кижилер ам барын-ла чок апарган.

Херектиг ужуру болза, Индий океанда ол ортулуктарның чурттакчылары чоокта бээр боттарының чурттаар оран-саваларын тударда үдүг материалдары кылдыр вулкан даштарын болгаш ховар дээн элезинни ажыглап турар чорукта боон-тур. Ол черниң Колдуунда-ла даштыкы туристер дугайында сагыш салгаш, ыдыларының, оран-бажыңнарын тудар дугайында чүүдүүн кылбайн турар колониалдыг администрациязы пляжтардан элезин алырын хоруп турар декретти үндүрген. Ынчап турза-даа сагынгыр-тывынгыр коморжулар элезинни шоодайларга азы чыраадан аргаан саваларга дуюкаа ургаш, чажыды-биле ап чорүп, азы гоойлучулар кидин түлүк удуп чыдар үе болур сыгыр даң бажында тергелеп аппарып турар болган.

Ынчанмыже чүүден-даа хей элезин ядыларның казанактар тударынга эвес, харын сайыттарның, колониалчы бюрократтыг аппарат дужжеттеринин каас-коол бажыңнарын каастаарынга үүп турар болдур ийин. Оларга деми гоойлу хамаарышпас үүе-дир.

ФИЛЕ ДУГАННАРЫН КӨЖҮРЕР

КАИР. Бо чүс чылдың эгезинден дээр Асуанга кээп турар кижилер Филе ортулуктуң хорлуг чаагай дуганнарын боттарының караа-биле бир-ле дугаар ам көрүп, оларның будуш төлептиин өлүүг үнелеп болур боор. Ол дуганнарның дугайында шаанда дыка хей чүүлдерни олар номчаан болгаш бынаан болур ужуруг. Ынчалза-даа мурнунда оларны көөр арга барык-ла чок турган. Асуанның баштайгы плотиназын түдүп киргениниң бээр эрткен чеди он чылдарның дугуруунда чылдың улуг нургуайында-ла ортулук Нил хемниң суунун адаанга чыдын турган. Хем ол хире ур чажырып шуглан келген үүлүн ам кижилериниң көрүп магадаарынга шаптык боон шыдаавастай берген. Ам хемниң унун демир херим — Филе ортулукту хемдеп аңгылап турар улуг хана дүй турупкан. Ынчангаш бурун шагның дуганнары ам дээрни болгаш хүнну база катап көре бергеннер.

Ынчанмыже ол дуганнарның өрги черлеринге моон соңгаар турар үели ур эвес апарган. Филениң төвүү турасканнарын камгалаарының планы-биле дүүштүр оларны кожазында турар Агилкия ортулукче көжүрер деп турар.

Филениң бодунда ам археологтар ажылдап турар. Кыска үе дургузукда аңгы-бүрү дуганнарны четпес кезектери тыывылган, оон-даа өске дыка солун чүүлдерни тыпкылап алган. Чижээ, Даа бурганының дуганында казыышкынар чорудуп турар египет эртемден Лютфи Ат-Тамбули бичии, ынчанмыже кончуг үнелиг солун чүүлге — монгүүден болгаш хүлерден шуткаан чооска таваржы берген, оон бир талазында Тиберий императорнуң, өске талазында — Клавдий императорнуң дуруулери бар болган. Ол болза Римниң ийи императорларының хаанган турган үелериде —ийи катап шуткуттунган чоос-тур. Археологтарның бадыткалы-биле ап кээрге, ындыг чоостар мурнунда тыптып турбаан үүе-дир.

Үнүш-дүжүт бодарадыр бурганның Хатор дуганының ханаларындан бурун шагның хөгжүм херекселдериниң үрелип читпейн ол-ла хевээр арткан хевирлери, бурун шагда нептереп турган танцыларын көргүзүп турар рельефтери тыывылган. Дуганны ам эртедбурунгу Египеттиң «музыка архивиз» кылдыр адай берген. Археологтар Филе ортулуктуң ам-даа эвээш эвес чажыт чүүлдерин илередип ажыдар дээрзи чугаажок.

(СЭТА).

Чавыс-даа болза, чаагай дүжүттүг

АБХАЗ АССР. Үнүш ажылының Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң Сухумиде субтропиктиг культураларың дуржулга станциязында онза хевириң сады дыка солун: бичии кыска чадаң ыыштарда улуг чаагай мандариннер алдынналчак сарыг апарган көстүп тургулаар.

Дуржулга станциязының эртемденнери сорттарны шилип, хайнакташтырар арга-биле мандариннериң чолдак сыптыг, дүрген быжычал сорттарын тургузуп шыдааннар. Ол сорттар серии, соок агаарга шыдамык болгаш чаагай дүжүттүг болуру-биле онзаланып турар. Узаң бедивейн үнер ындыг ыыштарын дүжүү чыл келген тудум-на улам улгадып турар.

Чолдак чадаң ыыштарга чемиштиг чүүлдер сиирип алыр, улуг эвес шөлчүтеш херек. Бир эвес моон мурнунда бир гектар шөлге муң-на хире мандарин ыяжын олуртур турган болза, ам бо чолдак ыыштарны аңаа 2225-ти олуртур апарган. Бир гектарның дүжүү 10—12 чыл болгаш-ла, 35—40 тонна чедер.

ЧУРУКТА: станцияның ажылчыны Тамара Никифоров чолдак чадаң ыыштан мандарин дүжүүн ажаап ап тур.

И. ЧОХОНЕЛИДЗЕНИҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Шыдыраа композициязы

ОН БИРГИ КИЧЭЭЛ

АЖЫТТАНЫЫШКЫН

Чаңгыс шугумда кайы-бир таланың ийи бодазы турар. Оон бирээзи, тодаргайлаарга, артында турары — ыяап-ла узун көштүг (мерзе, терге, тевв). Мурнунда турган боданың ындыга өске таланың ноянын турар азы чеде бээр болза, ындыг таварылганы ажыттанышкын (батарея) дээр. Ону ынчаар адаанының чылдагаашы — узун көштүг бода оон оруунда турар бодунуң бодазы-биле өске таланың ноянындан ажыттанып турар. Ынчангаш ажыттанышкын мурнунда турган боданың ады-биле болур.

Ажыттанышкын кончуг күштүг болгаш айылдыг тактиктиг элемент. Өске таланың ноянындан ажыттанып алган узун көштүг бода оруунда турар бодунуң бодазын чайлаптарга тулчуушкунче хары угда ийи бода кирилтер.

Диаграммада № 11 чижекте в1 көзенекте турар ак терге а1 көзенекче көжүптерге «а» шугумга аът ажыттанышкыны тургустуна бээр. Кара ноянның чаңгыс-ла көжү—а8. Ынчангаш ол ажыттанышкын шугумуунга кирер. Ийиги көште Кеб деп көш кылырга, кара ноян олурар.

Ажыттанышкын кылыра талалар боттарының кандыгдаа бодалдарын ажыглап болур.

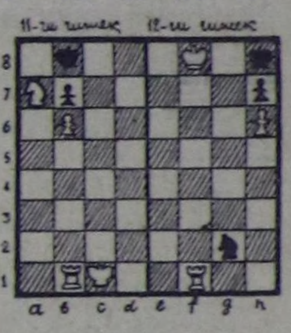

ОН ИЙИГИ КИЧЭЭЛ

КЕДЭЭШКИН

Кайы-бир таланың узун көштүг бодазы бодунуң ийикпе азы өске таланың бодазының артынга чаштынып турар. Ол мурнунга турган бода чайлаары-биле чаштыны турган боданың көжү ажыттынып, ол углуг шугумга хеделип эгелээр. Ол хеделишкин колдуунда өске таланың ноянын матка олуртур. Үстүнде айыткан ийи боданың туружун кедээшкин дээр.

№ 12 чижекте ак терге кара таланың ноянын матка олуртур дээш хей көштер кылыр турган. Ынчангаш ак тала тергезин кара аттыг артынга кедештир салыптар 1. Л11—g1. Кара аът чайлаар ужурлуг. Ынчаарга ак терге кедээшкинден үнгеш, g8 көзенекче көжүп, ак ноянны мадылап каар.

Кедээшкин — хенертен болдунар, чараш тактиктиг элемент. Эң ылаңгыя кайы-бир тала кедээшкин кылыр дээш бодазын 2—3 бодалар артынга чажырып салыптары айыылдыг.

П. АРТАМОНОВ.

Бүтпестээн тудуг

«Тес-Хем» совхозтуң Үй-Шынаа салбыры совхоз төвүнден 30 ажыг километр ырак черде турар. Чер аразы ырак болгаш ындыг үүе ийикпе, сөөлгү үеде бо салбырда тудуг ажылы саадап турар.

Оон бир тодаргай чижээ бо. Суурнуң үстүү талазынга экеп тудары-биле Коъш-Өдекте кыштагдан ийи өреге чурттаар чаа хевириниң бажыңын көжүрүп эккелгениниңдеи бээр ам үш чыл чоокшулай берген. Ол бажыңны эптеп тургузуп каар дээш маңаа үш чай дургузунда үш тудугжу звено ажылдаан. Тудугжулар тудуг материалдарын өөртүп алгаш маңаа келгеш, бичии ажылдап чорүй чана бээрлер. Ол хевээр келбес, тудуг материалдары чидип будалыр.

Эртеңги чылыг чайын ол бажыңга салбырның мурнакчы чылгычызы партия райкомунуң кежигүнү, оп ургунуң адазы С. Очур-оол чурттаар деп чугаа маңаа нептерей берген турду. Чылгычывыс аңаа өөрүп, тудугжуларның каанкаш барган курган штукатуразын улус хөлзилеп бажын иштине кактырган, өске-даа материалдарны эмелеп шыгжааш, тудугжуларның кажан кээрин маңнаш олурупкан.

Тудугжулар ам-даа сураг, бажыңның тудуу доозулбастаан турун берген. Бистин совхозтуң кышка кандыг янзылыг белеткелдиг киргени моон безин илдеп-дир.

Б. ЧООДУ.

Радиовус сымыраныр

Таңдыда «Гиилелге» совхозтуң төп сууру Кур-Чер республикада улуг суурларны бирээзи, оон чурттакчыларында хей. Ынчаарга радио дамчыдылгазының шыпарының багай боон турарынга хамаарыштыр суур чурттакчыларының хомудалы улуг.

Ылаңгыя сөөлгү медээлер орта дыңналбас, янзы-бүрү үнер шаптыктаан турун бээр чүүлдер кайы хей. Ажылдаар шагы база орта билдинмес, чамдыкта хондур-даа сымыранган турун бээр. Бо дугайын почта салбырының эргелекчизинге дыңнадырга, «бисте ону харылаар монтёр кижи чок, ынчангаш ындыг-дыр» деп харылаар-дыр.

Д. ОНДАР.

Телевидение

ЯНВАРЬ 14-ТЕ

МОСКВАДАН

9.00—Дамчыдылгалар программазы.

9.05—Өңнүг телекөргүзүг. Документалдыг фильмнер программазы: 1. **«Ленинградтың ак дүнелериниң шулүктери».** 2. **«Граниттен бүткен хоорай».**

9.35—А. Фадеев — **«Маадырдарның төрээн черниде».** Литературлуг дамчыдылга.

10.35—**«Бистиң Төрээн чуртувус дугайында».** Дамчыдылганы төөгү эртемериниң доктору С. О. Шмидт эрттирер.

11.10—Өңнүг телекөргүзүг. **«Эфирде—«Аныяк назын». «Магнитка, салымым сен».**

11.50—Медээлер.

12.00—Өңнүг телекөргүзүг. **«Спортчу демдеглелдер».**

КЫЗЫЛДАН

12.20—Документалдыг фильмнер программазы.

МОСКВАДАН

14.05—**«БАМ-ны тудуп тур бис».** Ленинградтан дамчыдылга.

14.35—Совет композиторларының романстарын РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Писаренко ырлаар.

14.50—**«Маадырлыг чорук».** Дамчыдылганы Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, Армия генералы П. И. Батов эрттирер.

КЫЗЫЛДАН

15.20—Ургуларга. Мультфильм.

МОСКВАДАН

15.30—Өңнүг телекөргүзүг. Фигурлуг чуңгулаашкынга ССРЭ чемпионады. Көргүзүг оюнар.

17.30—**«Ye».** Информастыг программа.

КЫЗЫЛДАН

18.00—Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.20—Өңнүг телекөргүзүг. **«Чечен чогаалдарының экранчыдылгазы». «Бистиң үениң маадыры». «Бэла».** Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

20.05—**«Беш чыл. Доозукчу чыл»** Дамчыдылганы СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары А. Ч. Моңгуш киржир.

МОСКВАДАН

20.45—**«Маадырлыг чорук».** Дамчыдылганы Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, Армия генералы П. И. Батов эрттирер.

21.15—Өңнүг телекөргүзүг. Фигурлуг чуңгулаашкынга ССРЭ-ниң чемпионады. Көргүзүг оюнар.

23.00—23.30—**«Ye».** Информастыг программа.

Агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар, хар чагбас, хат кошкак. Барыын районнарга 10—15, өскелеринге 18—23 градус соор.

Кызылга 18—20 градус соор.

Автомобиль оруктарынга эртен туманнаар, көстүү муң метрден эвээш болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Полицейжи чурттап чоруп тур».** 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **Киночыыкды** 9.00, **«Кижи-амфибия»** 10.30, 12.25, 14.20, 16.15, **«Есения»** (2 серизы кады) 18.10, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Туттурбас өжээн негекчилери»** 15.00, 20.30, **«Ксения — Фёдорнуң ынак кадайы»** 16.50, 18.40 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Кызыл эртине даш»** 15.00, 18.20, **«Ийи эргимим»** 16.40, 20.00 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК». КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: **«Сени шиңме»** (4, 5, 6-ты кезектери) 16.30, **«Аргада дамырак»** 18.00, 20.00 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ Индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда киллизинин 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизинин 37-13, культура киллизинин 23-54, колхоз ажылагый киллизинин 21-47, үлетүүр киллизинин 22-64, чагаа киллизинин 41-27, информация база совет тургузуг киллизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чавылелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелеликин типографиязы. (Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажын № 1).

Тиражы 16056. ЧАГЫГ № 87.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

ТС—00212